

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Bakalářská práce

Kristýna Kroupová

Cvočkařství na Podbrdsku
(The Nailers of the Pobrdsko Region)

Praha 2012

vedoucí práce PhDr. Jiří Hnilica

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 13. 4. 2012

podpis

Anotace

Cvočkařství, jakožto specializovaná výroba hřebíků, různých skob či cvočků do bot se oddělilo z kovářského řemesla. Domácká výroba hřebíků a cvočků vtiskla celé oblasti Podbrdsko osobitý charakter. Řemeslo se rozšířilo především v Hostomicích, Běštíně, Mýtě a Hořovicích. Během svého vývoje procházelo různými etapami. Cvočkařství prožívalo svůj největší rozkvět do 40. let 19. století. Ovšem se vznikem a následným rozšířením tovární výroby začalo řemeslo upadat. Druhá polovina 19. století je charakteristická jako snaha vyprostit se z faktorského systému neboli z tzv. truck systému. Od této doby řemeslo postupně zaniká. Přesto se na některých místech udrželo až do 60. let 20. století.

Nail-making itself as a specialized production of nails, different hooked nails or shoe nails divided off smithery. Homecraft production of nails and shoe-nails defined the character of the whole region. The handicraft significantly grew especially in Hostomice, Běštín, Mýto and Hořovice. The handicraft has gone through many stages as it evolved. The nail-making prospered until 40's of 19th century. However, because of growing of factory mass production, the nail-making handicraft fades away. Second half of 19th century is typical for an effort to get out of factor system (or so called truck system). Since that time the nail-making has been at the beginning of the end of its existence. Despite this fact, the handicraft remained till 60's of 20th century at some places.

Klíčová slova

- Historie cvočkařství a železářství, domácká výroba, hřebík, Podbrdsko, Hořovice, demografická struktura domácností, každodennost
- History of nail-making and ironmongery, homecraft production, nail, Podbrdsko, Hořovice, demographic structure of households, everyday life

Poděkování

Děkuji Státnímu okresnímu archivu v Berouně za poskytnutí nezbytných archivních dokumentů, které přispěli k napsání této bakalářské práce. Dále musím poděkovat Národopisnému oddělení Národního muzea a především PhDr. Heleně Mevaldové, která mi poskytla důležité informace a materiály, bez kterých by k sepsání práce také nedošlo. Touto cestou bych také chtěla poděkovat PhDr. Jiřímu Hnilicovi, který mi vedl bakalářskou práci.

Obsah

Úvod	7
1. Železářské Podbrdsko.....	12
1.1 Historie železářství na Podbrdsku	13
1.2 Nová technika železářské výroby: dýmačka.....	15
1.3 První vysoké pece	15
1.4 Komárovské železárny a jejich dědictví	16
2. Cvočkařství.....	20
2.1 Počátky cvočkařství na Podbrdsku až do poloviny 19. století.....	21
2.2 Cvočkařství jako domácí výroba.....	24
2.3 Cechy	25
3. Cvočkařství v Hořovicích v roce 1880 a 1921	29
3.1 Druhá polovina 19. století a úpadek řemesla.....	29
3.2 Stále se zhoršující situace cvočkařství.....	32
3.3 Cvočkaři v Hořovicích v roce 1880.....	35
3.4 Cvočkařství v Hořovicích v roce 1921	39
4. Každodenní život cvočkařů a jejich odkaz dnes	42
4.1 Cvočkařská dílna a výrobní proces.....	42
4.2 Týden cvočkaře.....	50
4.3 Cvočkařské dědictví.....	54
Závěr.....	56
Seznam pramenů a literatury	58
Seznam příloh	61

Seznam vyobrazení

Tabulka 1. Demografická data ze sčítání lidu 1880	36
Tabulka 2. Věková struktura cvočkařů a hřebíkářů (sčítání lidu 1880)	37
Tabulka 3. Demografická data ze sčítání lidu 1921	40
Tabulka 4. Věková struktura cvočkařů a hřebíkářů (sčítání lidu 1921)	40
Tabulka 5. Seznam cvočkařského náradí a jeho funkce.....	50
Graf 1. Věková struktura hořovických cvočkařů v roce 1880	38
Obrázek 1. Bretlova dílna v Zálenech č. 91	45
Obrázek 2. Bretlova dílna (pohled shora)	46
Obrázek 3. Plakát s různými druhy výrobků z roku 1936.....	48

Úvod

Ve své bakalářské práci na téma cvočkařství na Podbrdsku se budu zabývat vývojem této domácí výroby od jejích počátků až do 20. století a dědictvím, které tu cvočkařství pro následující generace zanechalo.

Cvočkařství, tj. ruční výroba hřebíků, různých skob či cvočků do bot je dnes už téměř zapomenuté řemeslo, avšak s velmi dlouhou a zajímavou historií. Domácká výroba hřebíků či cvočků vtiskla celé oblasti Podbrdsku osobitý rys.

Železářská výroba má na celém Podbrdsku velmi dlouhou tradici. Budu si klást několik otázek: Jaké nejvýznamnější železárny v tomto kraji vznikly? Jaká byla jejich historie až do současnosti? Pro pochopení rozvoje cvočkařství je nezbytné znát dějiny železářské výroby v tomto kraji a jednotlivé vývojové etapy. Cvočkařská výroba s nimi byla úzce spjata.

Hlavní část předkládané bakalářské práce bude ovšem analýza historie samotného cvočkařského řemesla. Cvočkařství, jakožto specializovaná výroba hřebíků prožívala svůj rozkvět do 40. let 19. století. V této práci se budu zabývat především „přelomovou“ dobou od 2. poloviny 19. století až do století dvacátého. Proč tato domácí výroba začala ztrácet na významu a čím to bylo způsobeno? Pro tuto dobu je také charakteristická snaha vyprostit se z tzv. truck systému. S tím souvisí i tzv. cvočkařské bouře z roku 1866 v Hostomicích a následně v dalších obcích.

Pro svůj výzkum jsem si vybrala město Hořovice. Nebylo to sice místo s největší koncentrací cvočkařů, ale možná i právě proto je cvočkařství v Hořovicích málo zmapované. Pokud se autoři tímto tématem zabývají, zpracovávají informace pro celé hořovické panství nebo pro vesnice, které se nacházejí v sousedství Hořovic. Čili práce, které by vypovídaly o problematice cvočkařství v Hořovicích jakožto obci, v zásadě absentují.

Má základní otázka se tedy dá formulovat takto: V jaké fázi se nacházelo toto specializované řemeslo v letech 1880 a 1921 v již zmíněném městě a jak vypadala struktura jednotlivých cvočkařských domácností?

Zásadním pramenem pro tuto práci je dokumentace ze sčítání lidu v roce 1880 a 1921 v Hořovicích, která je uložena ve Státním okresním archivu v Berouně.¹ Nutno říci, že ta v sobě však skrývá jistá úskalí. Dnešní badatel ji nemá k dispozici v kompletní podobě, protože docházelo k citelným ztrátám částí těchto sčítacích protokolů. Sčítání lidu pro Hořovice z roku 1880 není bohužel celé zachované. V abecedním třídění chybí jména začínající písmeny A a B. Přesto jsem se pokusila zmapovat demografické charakteristiky cvočkařů ve studovaném období s maximální možnou přesností.

Fond *Cechu cvokařského a zámečnického v Hořovicích* je dalším nezbytným pramenem k pochopení studované problematiky. Fond je uložen ve Státním okresním archivu v Berouně. Především je zde důležitá *Knih mistrů*, kde se nachází seznamy mistrů, přispívajících členů do cvočkařského spolku a soupisy nově přijatých a vyučených učňů či tovaryšů. Další částí fondu jsou *Stanovy spolku*, které jsou vymezeny roky 1883-1911.²

Bohaté informace o cvočkařství, zejména co se týče poslední fáze této domácí výroby, přináší *Hrubý průzkum rukodělné výroby*. Zpracovala ho Marie Říhová v roce 1961 pro okres Hořovice.³ Jsou zde zachyceny výpovědi respondentů, kteří se tomuto řemeslu stále ještě věnovali, nebo na něj již jen vzpomínali.

Dalšími prameny jsou *Monografie Hořovicka a Berounska a První hořovická ročenka*.⁴ V publikaci o Hořovicku a Berounsku jsou zmapovány dějiny cvočkařského řemesla, ovšem je k nim nutno přistupovat značně kriticky. Je možné

¹ SOKA Beroun, *OÚ Hořovice*, Sčítání lidu 1880, karton č. 637; SOKA Beroun, *OÚ Hořovice*, Sčítání lidu 1921, karton č. 47–50.

² SOKA Beroun, *Cech cvočkařský a zámečnický v Hořovicích*, *Knih mistrů 1823-1902*, inv. č. 1, karton č. 1; SOKA Beroun, *Cech cvočkařský a zámečnický v Hořovicích*, *Stanovy spolku 1883*, inv. č. 11, karton č. 3.

³ Archiv ÚLUV, *Hrubý průzkum rukodělné výroby*, okres Hořovice, zpracovala Marie Říhová 1961, dnes uložen v Národopisném odd. Národního muzea.

⁴ *Monografie Hořovicka a Berounska*, díl IV, Redakční kruh učitelstva nákladem vlastním, Praha 1930; *První hořovická ročenka*, nákladem Musejního spolku, vytiskla Knih tiskárna F. Hrdličky, Hořovice 1938.

se zde dočíst, že řemeslo prožívalo svůj vrchol do 60. let 19. století, kdy se začala vyvíjet tovární výroba, o několik stran dále se však tvrdí, že cvočkařství ještě v 80. letech 19. století bylo v největším rozkvětu. V hořovické ročence jsou podrobně zpracovány dějiny železářství na Podbrdsku, především pak vznik železáren v Komárově. Nacházejí se zde velmi odvážné, někdy až přímo iracionální tvrzení. Mezi ně patří např. teze, že Komárovské železářny vznikly na základě Libušina prorocství.

Ze studované literatury je zapotřebí zmínit tři následující tituly. Všechny lze do jisté míry z hlediska doby svého vzniku zařadit mezi primární prameny. Tituly se týkají zejména vzniku cvočkařství a cvočkařských bouří či povstání.

O prvních hřebíkářích a cvočkařích na českém území se dozvídáme od Zikmunda Wintera. Jeho dílo *Řemeslo a živnosti XVI. věku v Čechách* z roku 1909 přináší cenné poznatky o počátcích řemesla.⁵

O cvočkařských bouřích pojednává kronika Hostomic. Jejím autorem je Václav Lenkvík. Ovšem je potřeba si klást otázku hodnověrnosti zpráv, které jsou zde obsaženy. Lenkvík přináší velice podrobné informace o vztazích mezi rebelujícími cvočkaři a faktorem, užívá dokonce přímých řečí. Je nutné podotknout, že kronika vznikla až v roce 1923, což znamená, že informace z kroniky jsou zprostředkované. Jedna hypotéza je, že původní kronika Hostomic pro roky 1832 – 1875 se údajně ztratila během 2. světové války a Václav Lenkvík z ní nejspíše čerpal do své kroniky.⁶

Povstání cvočkařů také stručně zachycuje dílo Adolfa Srba *Politické dějiny národa českého*. Autor popisuje výtržnosti vůči židovským obchodníkům, které páchali cvočkaři. Dále zmiňuje, jak tyto události působily na politické skupiny a následně, jak tyto skupiny dokázaly cvočkařské bouře využít k politické propagandě.⁷

⁵ Winter Zikmund, *Řemeslo a živnosti XVI. věku v Čechách: 1526–1620*, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1909.

⁶ Veverka Alois, *Domácká cvočkařská výroba na Hořovicku v 60. letech 19. století*, Diplomová práce, vedoucí práce neuveden, FF Praha 1956, s. 13.

⁷ Srb Adolf, *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*, nakl. Šimáček, Praha 1899.

Sekundární literaturu tvoří jak celé knihy, tak i samostatné články, které se týkají daného tématu a různou měrou odrážejí dobu svého vzniku. Především čerpám ze zásadního díla Františka Hrdličky *Sociální bouře hostomických cvočkařů v roce 1866*. Hrdlička sleduje i ohlas událostí v Hostomicích a dalších obcích v dobovém tisku.⁸

Dějiny železářství se zabýval především Jan Kořan ve svém díle *Staré české železářství*. Tato práce patří mezi nejdůležitější díla, která pojednávají o železářské výrobě.⁹

Gustav Hofmann je dalším badatelem, který se věnoval železářství na Podbrdsku. Jeho *Staré železářství na Podbrdsku* shrnuje celkový vývoj podbrdské železářské oblasti. Hofmann se detailně věnoval také samotným dějinám cvočkařství, a to s důrazem na Hořovice a Zaječov.¹⁰

Kromě Gustava Hofmanna se zevrubně cvočkařstvím zabývá v poslední době Helena Mevaldová.¹¹ Mevaldová sledovala tuto domáckou výrobu od jejích počátků, přes utvoření cechovní organizace až do 20. století, kdy probíhala závěrečná fáze vývoje řemesla. Jako hlavní oblast svého výzkumu si vybrala obec Běštín.

Svou práci dělím na čtyři kapitoly: železářství na Podbrdsku, obecná historie cvočkařství, dějiny cvočkařského řemesla v Hořovicích a každodennost cvočkařů.

V první kapitole se budu věnovat dějinám železářské výroby na Podbrdsku. Popíšu jednotlivé vývojové stupně výroby, tj. přechod od přímé výroby kujného železa k nepřímé. Představím Komárovské železářny, jakožto jedny z nejdůležitějších železáren na celém Podbrdsku.

Další část práce bude pojednávat obecně o cvočkařském řemesle a jeho vývoji až do 1. poloviny 19. století. Období 2. poloviny 19. století bude popsáno

⁸ Hrdlička František, *Sociální bouře hostomických cvočkařů v roce 1866*, Obchodní tiskárny, Hořovice 1959.

⁹ Kořan Jan, *Staré české železářství*, Práce, Praha 1946.

¹⁰ Hofmann Gustav, *Staré železářství na Podbrdsku*, Vlastivědný sborník Podbrdsku 19, Příbram 1981.

¹¹ Mevaldová Helena, *Cvočkařství na Podbrdsku*, in: Domácká výroba v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Sborník referátů ze semináře konaného ve dnech 9. – 10. 6. 1999 v Měčíně, Měčín 2000; Mevaldová Helena, *Cvočkařství v Běštíně v závěrečném období své existence*, in: Národopisný věstník, Česká národopisná společnost, Praha 2004.

v následující třetí kapitole. Nastíním fungování faktorského systému, neboť pro celý tento časový interval je charakteristické úsilí se z něj vymanit. Zaměřím se především na rozbor proměn sociální úrovně cvočkařů.

Poslední kapitola bude věnována každodennímu životu cvočkařů a jejich obrazu v literatuře. Dále se zaměřím na pozůstatky cvočkařských domů v Hořovicích. Ty jsou z větší části už přestavěné nebo úplně zbourané. Pouze jediný dům stále stojí. Cvočkařský odkaz lze nalézt i v obci Běštín či ve Starém Rožmitále. V Běštíně se nachází menší muzeum, které se věnuje celé historii obce a okolí. Ve Starém Rožmitále dokonce otevřeli 16. července 2011 zrekonstruovaný cvočkařský veřtat.

Na konci práce bude přidána přílohová část. Pro jasnější představu o velikosti Komárovských železáren bude přidána mapa, kde jsou znázorněny vysoké pece a hamry v okolí Komárova. Dokumentace žádostí cvočkařů o přijetí mezi mistry, které poukazují na finanční aspekty cechovní organizace (např. poplatky do cechovní pokladnice), tvoří druhou oblast vizuálních příloh.

Další sekce příloh bude z větší části věnována cvočkařskému náradí a produktům, které doplní představu o procesu výroby. Dále budou přiloženy fotografie pozůstatků cvočkařských domů v Hořovicích, které znázorňují dnešní stav těchto budov, a fotografie původní dílny v Zálanech. V poslední části příloh bude ukázka uměleckého zpracování námětu cvočkařských bouří.

1. Železářské Podbrdsko

Jak už napovídá nadpis, v této kapitole se budu věnovat železářství. Tímto odvětvím se zabývám proto, že cvočkařství v zásadě navazovalo na zpracování železa. Pokusím se zdůvodnit, proč měla železářská výroba na Podbrdsku tak důležitou úlohu a jaký byl celkový význam této oblasti pro celou zemi. Dalším bodem bude stručný popis jednotlivých vývojových stupňů ve výrobě. Zmíním důležité Komárovské železářny a jejich vývoj až do současnosti.

Železářství bylo bezesporu jedním z nejdůležitějších odvětví na Podbrdsku. Pro vymezení této oblasti lze použít definici Gustava Hofmanna, který považoval za hranici řeku Berounku směrem ke Chrástu. Dále pak hranici, která vedla od Ejpovic po řece Úslavě k oblasti Nepomucka. Jižní hranici tvořil Brdský les až k Březnici. Hranice pokračovala přes Mníšek pod Brdy až k Řevnicím. Avšak je nutné dodat, že takto vymezená oblast se stále měnila. Navíc byla mnohem rozsáhlejší, než je Podbrdsko vymezené geograficky. Železná ruda, dostatek vody a dřevo z rozsáhlých brdských lesů byly základními předpoklady pro železářskou výrobu. A právě Podbrdsko všechny tyto podmínky splňovalo.¹²

Díky dolování vznikla na Podbrdsku celá řada vesnic a osad. Helena Mevaldová zjišťovala, že podle posledních výzkumů přibližně 1800 osob bylo v 1. polovině 18. století zcela závislých na provozu železářské výroby. Započítáme-li k těmto jedincům i další členy domácnosti, počet osob by se vyšplhal na 6000 lidí.¹³ Nicméně z povahy těchto dat nelze soudit, jaký podíl z celkové populace tito lidé tvořili.

Lidé, kteří pracovali s železnou rudou a dělali stejnou práci, udržovali mezi sebou na celém Podbrdsku kontakt. Díky tomu vytvářeli jakousi informační síť, skrze niž si mohli předávat pracovní zkušenosti. Jan Čáka se dokonce domnívá, že

¹² Hofmann 1981, s. 9–10.

¹³ Mevaldová 2000, s. 70–71. Data jsou převzata z Hofmann 1981, s. 107 a 158.

tyto „podmínky nepochybně utvářely stejnou mentalitu a tradice v podbrdské oblasti.“¹⁴

1.1 Historie železářství na Podbrdsku

První stopy k přímé výrobě kujného železa na Podbrdsku sahají hluboko do minulosti, do období knovízské kultury (cca od 3. do začátku 1. tisíciletí př. n. l.). Jako potvrzení této hypotézy se uvádí knovízská jáma v Berouně – Závodí. Ovšem přímá svědectví máme až z doby halštatské (cca 750–450 př. n. l.) a dosvědčují to nálezy v Nenačovicích. Nejvýznamnějším střediskem pro výrobu železa je hradiště u Stradonic. Jedná se o keltské hradiště, tedy o dobu laténskou (cca 450 př. n. l. – 0). U Stradonic nebyly objeveny žádné železářské pece, ale výrobu dokládají nalezená kladiva či jiné železné nástroje. Dalším železářským nalezištěm se stala Tíhava u Hořovic, kde sice nebyly nalezeny železářské pece, ale zato byly nalezeny kusy vypálené hlíny a vrstvy strusky, která zřejmě pocházela ze železářské pece.¹⁵

Železo ve 14. století stále nebylo snadno dostupnou surovinou. Důvodem je skutečnost, že se dovážela především ze Štýrska a vysoké finanční náklady nedovolovaly jeho snadný nákup. Nezbyvalo než zdokonalit a zrychlit domácí výrobu železa tak, aby bylo možno uspokojit neustále se zvyšující poptávku.¹⁶

Dosavadní výrobu železa změnila technická novinka a tou bylo vodní kolo. Vodním proudem se získávala energie, která se stala základním zdrojem pohonné síly až do 19. století. Vodní energie se používala k pohánění kladiva, které se nazývá hamr. Hamr upravoval železo do konečného tvaru, podle požadavků tehdejšího trhu. Celá železářská huť či kovářská dílna se až do 16. století podle tohoto velkého kladiva nazývala hamrem. Pokud tedy v této době mluvíme o hamru, myslí se tím zpravidla celá dílna. Z toho vyplývá důležitost kladiva pro celou železářskou výrobu – ať už v materiální či symbolické rovině. „*Kovářský dělník může hamrem zpracovat v stejné době větší množství železa než kladivem ručním, a proto se může zvětšovat také výkonnost tavné pece, čili pec může mít větší rozměry, než v době*

¹⁴ Čáka Jan, *Podbrdskem od městečka k městu*, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha 1988, s. 9.

¹⁵ Hofmann 1981, s. 20–22.

¹⁶ *Tamtéž* 1981, s. 26.

předcházející.“¹⁷ Tak důležitou technickou novinku si ovšem nemohl dovolit každý. Proto vedle sebe fungovaly nějakou dobu jak primitivní železářské pícky, tak i hamry. Ve století šestnáctém přichází další technická novinka – tzv. dýmačka (viz dále). Ta způsobila pomalé vytlačení výhní, které byly poháněny vodní silou.

Zavedením vodního pohonu se objevila další důležitá změna. Železářské výhně byly nuceny se přemístit k vodě. „*Výroba železa totiž sestoupila z brdských lesů ke břehům vodních toků. Bylo-li totiž možno primitivní hutnickou pec v předcházejícím období postavit a provozovat kdekoliv, kde byla po ruce ruda a dříví, od poloviny 14. století již tomu tak nebylo. A tak od té doby nalézáme železné hutě u hlavních potoků a říček Podbrdsku, tedy tam, kde pracovaly i pozdější výkonné pece. A proto také možno od poloviny 14. století často zcela plynule a bez větších časových mezer sledovat tradici výroby a zpracování železa v řadě míst.*“¹⁸ Hamr se mohl stát i jistou konkurencí pro výrobce ve městech, resp. pro kováře. Pokud se nacházel v blízkosti města a vyráběl zboží, jako byly radlice či zemědělské nářadí, docházelo zde k tvrdému konkurenčnímu boji.¹⁹

Co se týče technických novinek ze 14. století, můžeme se v odborné literatuře setkat s jemně odlišnými definicemi. Je jisté, že vodní kolo a hamr jsou spolu neslučitelně spojeny v železářské výrobě. Ovšem která z těchto novinek je ta přelomová ve výrobě? Podle Gustava Hofmanna je to vodní kolo, které se stalo hlavním zdrojem energie pro výrobu. Odlišný názor má Jan Kořan, který ani tak nezdůrazňuje vodní energii, ale zaměřuje se především na kladivo – hamr. Zmíněné definice nejsou protichůdné, ale je vidět, že každý z autorů přikládá větší váhu různým aspektům.

¹⁷ Kořan Jan 1946, s. 29.

¹⁸ Hofmann 1981, s. 27.

¹⁹ Kořan 1946, s. 60.

1.2 Nová technika železářské výroby: dýmačka

V 2. polovině 16. století pokračovala železářská výroba na bázi předcházejícího technického vývoje. Vzniká tu však také nový způsob výroby železa. Začínají se používat produktivnější a větší šachtové pece, tzv. dýmačky.

Pro náhled do fungování šachtové pece nám poslouží definice Gustava Hofmanna. *„Byla to šachtová pec o výšce asi 3 až 4 m. Vyráběla se v ní rovněž houbovitá hrouda kujného železa, tedy ještě ne litina. Stavěna byla z kamene v podobě komolého hranolu o čtvercovém půdorysu. Dolní část jedné stěny byla hliněná a nazývala se prsa nebo hrud' pece. Forma, zvaná též výfučina, jíž se do pece dmýchal vítr, byla zasazena do strany protější. Hrud' pece bylo možno snadno vylomit a vzniklým otvorem vytáhnout železnou hroudu, obsahující zrna železa se struskou. Struska se vytlačovala kováním pod bucharem v hamru. Tavební pochod jedné hroudy, zvané též železo, trval asi 8 až 12 hodin. Byl to tedy stále ještě tavební pochod přerušovaný.“*²⁰ Až od 17. století začíná výroba nepřetržitá.

Zavedení dýmaček vedlo opět ke zvýšení produkce železa. Podbrdsko v této době ovlivnilo celkovou produkci železa v českých zemích. Gustav Hofmann soudí, že v 16. století bylo v Čechách 146 fungujících hutí. Jen na Podbrdsku jich bylo zastoupeno 31 a z tohoto počtu byla už v 7 hutích zavedena dýmačka. Tím se podíl na celkové produkci železa ještě zvýšil.²¹

1.3 První vysoké pece

Na konci 16. a na začátku 17. století končí epocha přímé výroby kujného železa. Přejít k nepřímé výrobě byl epochální přelom, který se prosadil současně ve dvou oblastech. Jednou z nich byly Krušné hory. Podbrdsko bylo druhou významnou oblastí a patrně právě odsud se rozšířil nový výrobní způsob do celých Čech a tím vytlačil starý přímý postup.²² Přichází velká technická inovace, která výrazně změní celou oblast železářské produkce. Touto novinkou je zavedení vysoké pece. *„Vysoká pec měla delší vývoj dříve, než se u ní vyvinuly ty části, které ji charakterisují, totiž*

²⁰ Hofmann 1981, s. 38.

²¹ *Tamtéž*, s. 41.

²² Maur Eduard, *Příspěvek k počátkům valonských vysokých pecí na Podbrdsku*, (k původu Jindřicha Kašpara a Julia de Sart), in: *Tradice a současnost železářské výroby II.*, Muz. Dr. Bohuslava Horáka, Rokycany 1998, s. 23.

krychta, šachta, zarážka a podstava. U nás nenalzááme pec v některém z jejích vývojových stadií. Dostává se k nám již zcela vyvinuta, takže její profil se v podstatě nijak neliší od profilu vysoké pece z konce 18. století.“ Z toho tedy vyplývá, že vysoká pec se zde nevyvinula z dýmačky, ale byla přivezena z ciziny jako technická novinka.²³ Za zavedení vysoké pece na Podbrdsku vděčíme především Jindřichovi Kašparovi ze Sartu, kterému se budu věnovat v další části kapitoly.

Probíhající společenské změny se staly předpokladem pro zavedení vysokých pecí. Jednou z takových změn je stále vyšší poptávka nejen po železe, ale především po litině. Narůstající poptávka po litinách byla způsobena především rostoucími požadavky zbrojního průmyslu. Dýmačky zde naprosto ztrácí svou funkci, neboť litina se v nich nedala vyrobit.

Dalším důvodem pro zavedení vysokých pecí byla v této době už špatně tavitelná železná ruda. Z důvodu vyčerpání se suroviny byli hutníci nuceni sestupovat pro rudu do hlubších ložisek. Tato ruda se však tavila při vyšších teplotách, kterých bylo možno dosáhnout jen ve vysoké peci.

Dýmačky ani výhně nebyly schopny uspokojit neustále se zvyšující poptávku po kujném železe, protože neměly tak vysokou výkonnost. Rostla také snaha hutníků po vyšších příjmech. Finančně-sociální aspekt hrál vždy důležitou roli v dějinách. Avšak zvýšení příjmů nebylo možno dosáhnout, pokud se nezvyšovala produkce výroby. A k dosažení vyšší produkce, je zapotřebí nepřetržitého provozu. Tyto dva důvody nepochybně sehrály důležitou roli pro zavedení vysokých pecí.²⁴

1.4 Komárovské železárnny a jejich dědictví

Mezi nejdůležitější a také nejznámější hutě na Podbrdsku patřily hutě komárovské (viz Příloha 1). Komárov však náležel pod hořovickou vrchnost. Oficiálně se tedy nazývaly hutě hořovické. Díky hrabatům z Vrbna, kterým hořovické panství patřilo, se hutě proslavily na evropské scéně.²⁵

²³ Kořan 1946, s. 79–80.

²⁴ Hofmann 1981, s. 48–49.

²⁵ *První hořovická ročenka* 1938, s. 38.

Přestože přesné datum vzniku železáren v Komárově není známo, lze se v literatuře setkat s několika domněnkami. Jednou je Pubitschkův údaj, který posouvá vznik železáren již do roku 596. Autoritativním pramenem je mu přitom Libušino proroctví. Tvrzení, že by Libušino proroctví nějak ovlivnilo vznik Komárovských železáren, je až absurdní. Další takové odvážné teze o vzniku železáren v Komárově se datem liší. Ovšem všechny se shodují na jednom – Komárovské železářny jsou jednoznačně svého druhu nejstarším industriálním objektem v české kotlině. „*Přesto že ani Ondříček ve svých Pamětech (které se tak staly jakýmsi základním literárním pramenem pro všechny, kdož o Komárovských železárnách psali, bohužel také někdy mylně a nesprávně) blíže necituje, odkud ví, že další zprávy o Komárovských hutích jsou z 13. století a pak z doby krále Václava IV., přece jen můžeme důvodně soudit, když Hájek z Libočan, svého času děkan karlštejnský je v 1. polovici 16. století považoval za tak staré, že jejich vznik položil do doby bájí a pověstí, že se u nás ruda těžila a zpracovávala již ve středověku.*“²⁶ Jinou verzi o počátku železářské výroby v Komárově přinesl Josef Hrabák, který soudil, že Komárov nebyl nejstarším sídlem výroby, ale nedaleká Jedová hora. Ovšem nejstarší datování Jedové hory je známo z Kosmografie od Sebastiana Münstera z roku 1541. Naleziště se zde nazývá *Giftberg*. V latinském vydání z roku 1550 je pojmenováno jako *Cameraua*. V českém vydání se názvy neuvádějí. Podle této verze se tedy železářské hutě nacházely na Jedové hoře až do 14. století. Když se však začala k výrobě používat vodní síla, hutě se musely přestěhovat k vodě. Novým místem se stal Červený potok u Komárova.²⁷

Jindřich Kašpar ze Sartu²⁸ je zakladatelem vysokopeční technologie v českých zemích. Uvádělo se, že Kašpar pocházel z Valonska či Itálie. Pozdější výzkumy se přiklonily k Belgii, poněvadž tam výroba ve vysokých pecích byla už zcela běžná. V roce 1599 Kašpar převzal strašické hutě, kde údajně vystavěl první vysokou pec v Čechách.²⁹ „*De Sart první u nás zaváděl slévání železa, hlavně střeliva, kterého bylo obzvláště mnoho potřebí ve válce třicetileté. Náš kraj, zejména hutě Strašické, jež měl v nájmu v l. 1627–1657 jiný cizinec, bývalý dělostřelecký*

²⁶ *Tamtéž.*

²⁷ *Tamtéž*, s. 38–39.

²⁸ více Maur 1998, s. 23–29.

²⁹ Kořan 1946, s. 209.

*důstojník Vlach Matteo Zanetti de Diè [sic], nájemce hutí Strašických a hutí Klášterské, zásoboval císařskou armádu municí nepřetržitě...Jeden ze zajatých švédských rytmistů se tehdy vyjádřil o ceně Strašických hutí, že kdyby je dostal švédský generál Torstenson, vážil by si jich a šetřil jako klenotu.*³⁰ Tyto údaje jen dokládají, jakou velkou úlohu hrálo železářství nejen na Podbrdsku, přesněji strašické a komárovské hutě, ale i v celých českých zemích.

Za velmi podrobné informace o komárovských hutích vděčíme Jakobovi Veltrubskému z Veltrub a jeho *Urbariu* z roku 1648. Komárovské panství zakoupila v roce 1623 hraběnka Marie Eusebie z Martinic a spojila jej se statkem Podlužským. Ve stejném roce k těmto dvěma statkům připojila ještě panství Hořovice. Hutě zůstaly v rukou Martiniců až do roku 1685, kdy celé panství získala rodina Vrbnů.³¹

V 18. století dochází k tomu, že Komárovské železářny se dostávají do popředí mezi dalšími železárnami v brdském kraji. Ovšem vedle železáren se rozšiřovala i domácí výroba hřebíků neboli cvočků. Železářny zakládaly hamry na výrobu plechu či drátu, tedy na tzv. hřebíkářské železo. Jak už lze z názvu poznat, jednalo se o surovinu, ze které vznikaly hřebíky či cvočky. Docházelo tak k tomu, že železářny dodávaly domácím výrobcům suroviny na výrobu cvočků. Naopak byl cvočkař nucen odevzdávat železárnám přesný počet vyrobených cvočků za určitou cenu.³²

Do 18. století také spadají kořeny uměleckého slévačství a produkce litinových výrobků, které se uplatní zejména ve století následujícím. Za předměty z litiny v roce 1829 Komárov získal i zlatou medaili na pražské průmyslové výstavě. Vedle obyčejných domácích, běžně používaných předmětů se jednalo především o válce, válcovací stolice či kolejnice. Dále bylo velmi významné komárovské slévačství. Zde se jednalo zvláště o umělecké odlitky. Mezi ně patřily třeba svícny nebo busty.³³ Mezi nejvýznamnější litinové výrobky komárovské slévárny patří Hanavský pavilon v Praze. Stavba byla vytvořena pro pražskou Jubilejní zemskou

³⁰ *První hořovická ročenka* 1938, s. 39.

³¹ *Tamtéž*, s. 40–41.

³² *Pět století železáren v Komárově*, ROH – PRÁCE, Praha 1960, s. 19–20.

³³ *Tamtéž*, s. 20.

výstavu v roce 1891.³⁴ Název pavilonu pochází od Viléma Hanavského, který byl tehdejší majitel Komárovských železáren. Po ukončení výstavy se stal pavilon majetkem města Prahy a byl přenesen na své dnešní místo, tj. do Letenských sadů. Jedná se o první pražskou stavbu z litého železa, skla a betonu.

V roce 1919 se z Komárovských železáren stala akciová společnost, což zapříčinilo změnu v celé koncepci výroby. Dochází k postupnému vytlačení vysokých pecí z výroby a ujímá se produkce smaltovaných litinových van a válců. V roce 1932 dochází k zahájení nové výroby, tj. výroby pístních kroužků. Během 2. světové války společnost vyráběla pístní kroužky pro automobilový a letecký průmysl. Postupně se v železárnách mění typ výroby na strojírenský. V roce 1949 železářny mění název na BUZULUK Komárov. Ze společnosti se postupně stává dominantní dodavatel pístních kroužků pro většinu tuzemských výrobců motorů. Dnes je BUZULUK Komárov akciovou společností, která je členem České gumárenské společnosti.³⁵

Výroba hřebíků či cvočků byla úzce spjata s železárnami. Dějiny železářství na Podbrdsku jsou proto nezbytně důležité pro pochopení vzniku a vývoje cvočkařství.

³⁴ Hofmann 1981, s. 225–226.

³⁵ BUZULUK a. s. [online], <www.buzuluk.cz>, [cit. 7. 2. 2012].

2. Cvočkařství

Většina autorů na úvod svých prací o cvočkařském řemesle cituje Jana Neruda a jeho fejeton *Výlet do kraje bídy*. Já si dovoluji citovat Josefa Pšenčíka a jeho popis cvočkařského kraje:

„Brdská polesí! Bílé vesničky jsou hejna hus rozlezlých po lesních zákoutích, jež tě vítají veselým pokřikem dětí, jež nejsou zakřiknuté, ale smělé, nebojácné, jako příkré vršky jejich rodného kraje. A je to kraj, o němž možno říci, že přišel ke svým, a oni ho nepoznali. Je to věky rozrytá tvář poustevníka, který hladem bičuje šílenství v extasi, v níž praskají záblesky vidin jako magnesiové výbuchy, v jejichž barevné záři je smrt branou k zítřku, zřítivším se mostem padajícím do vln blaženosti. Takový je kraj cvočkařů, tj. lidí vyrábějící cvočky, jejichž existenci si člověk uvědomí teprve tehdy, zakousne-li se takový hladový jednorožec do paty a znepokojuje pak člověka při každém kroku jako svědomí, jež jednou probuzeno, nedá se vystěhovat ani soudně.“³⁶

Nejprve se v této kapitole pokusím načrtnout historii cvočkařského řemesla od jeho počátků až do poloviny 19. století. To znamená dobou, která je považovaná za poměrně prosperující pro cvočkařské povolání. Dalším časovým úsekem vývoje cvočkařství, tedy od druhé poloviny 19. století až do 20. století, se budu věnovat v další kapitole. Dějiny cvočkařství jsou relativně podrobně zpracovány v díle Gustava Hofmanna. Ovšem pro pochopení vývoje a také pak postupného zániku cvočkařství zde přesto musím tyto dějiny načrtnout. Dále zmíním různé pohledy autorů na socioekonomické postavení cvočkařů/hřebíkářů v 1. pol. 19. století. Jeden směr autorů považuje postavení cvočkařských výrobců v tomto časovém úseku za poměrně blahobytný. Druhý směr se proti tomu staví a naopak tvrdí, že sociální a ekonomický statut cvočkaře byl vždy nízký. Další částí kapitoly bude cvočkařské řemeslo jako domácí výroba. Nastíním, jakými formami domácí výroby cvočkařství procházelo. Tj. cvočkařství jako typicky domácí výroba na konci 18. století. A oproti tomu cvočkařství jako pouze sezónní zaměstnání na počátku 20.

³⁶ *Monografie Hořovicka a Berounska* 1930, s. 20.

století. Nelze opomenout epochu cvočkařství jako cechovní organizaci a její přeměnu na živnostenský spolek.

2.1 Počátky cvočkařství na Podbrdsku až do poloviny 19. století

Už ve 14. století se z kovářského řemesla oddělili hřebičníci či hřebíkáři, kteří se specializovali na ruční výrobu hřebíků. Na ně potom navázali cvočkaři/cvokaři/cvočkáři, kteří jsou doloženi v 16. století v Praze a vyráběli menší a jemnější hřebíčky neboli cvočky/cvoky.³⁷ S datací se většina autorů zabývající se tímto řemeslem odkazuje na Zikmunda Wintera. V jeho díle lze najít informace o prvních cvočkařích. „*Hřebičníci a cvočkaři vyvinuli se jakožto specialisté z kovářů již v době lucemburské, ale poněvadž kovář každý měl ‚hřebovnu‘ a dělal hřebíky, nelákala produkce hřebů k čilé specialisaci, hřebičníků bylo po skrovnu. Spíše drželi se řemesla jemnější hřebičníci čili cvočkaři. V měšťanství Starého města vstoupilo za celé XVI. století 10 cvočkařů (samí Němci, první r. 1535), na Novém městě 4, z nichž první r. 1540 byl Čech, ostatní Němci.*“³⁸

Musím zde vysvětlit, proč používám několik názvů pro řemeslníky, kteří vyráběli hřebíky. Výrobci, kteří se živili výrobou hřebíků, se totiž vžilo hned několik pojmenování. Podle *Monografie Hořovicka a Berounska* z roku 1930 je rozdělení výrobců následující. Ti, kteří vyráběli malé a jemné hřebíky, se nazývali cvočkáři neboli hřebičníci. Trochu jiné druhy hřebíků vyráběli cvokaři (do určité váhy). Tím se lišili od kovářů, kteří zase vyráběli větší a váhově těžší hřebíky. S tímto rozdělením se v dnešní literatuře setkáme jen zřídka. Postupně se pro tyto dělníky začalo používat všech tří označení, ať už vyráběli jakékoli cvočky různé velikosti a/nebo váhy.³⁹ Na různé pojmenování domácích výrobců vzpomíná i Josef Jaroš z Olešné, který pracoval jako cvočkař od svých 12 – ti let. „*Pro cvočkaře se užívalo různých názvů, jako např. cvočkář, šerkař, nágelšmíd, malokovář.*“⁴⁰

Vůbec o prvních hřebíkářích v Hořovicích a okolí jsou zprávy z 15. století. Ústřední úlohu zde hrál Karlštejn, kam se výrobky dodávaly. Z roku 1735 známe

³⁷ Mevaldová 2000, s. 70; Hofmann Gustav, *Z minulosti železářství a cvočkařství v Zaječově a okolí*, Obecní úřad Zaječov, Zaječov 2002, s. 36.

³⁸ Winter 1909, s. 496.

³⁹ *Monografie Hořovicka a Berounska* 1930, s. 9–10.

⁴⁰ Archiv ÚLUV, *Hrubý průzkum rukodělné výroby* 1961, s. 16.

vůbec prvního hřebíkáře celým jménem. Byl to Jan Jiří Schmidt ze Žebráka. Z roku 1744 je znám Martin Pach z jineckého panství. Na hořovickém panství v 60. letech 18. století vznikla manufaktura díky tzv. saské Klötzrovské společnosti, která zde zavedla výrobu pocínovaného zboží. Vyráběly se zde především lžíce, ale také přezky či se kovaly hřebíky. „*Hrabě Vrbna, majitel velkostatku Hořovice – Jince a železáren v Komárově, povolal ke konci 18. století ze Saska a Bavor několik dělníků, kteří se osvědčili ve výrobě hřebíků. Hořovičtí se rychle přiučili výrobě a vynikli v ní časem tak, že se stali učiteli lidu v sousedních obcích. Výroba hřebíků se rozšířila v Praskolesích, Žebráce, Cerhovicích, Záluží, Újezdě, Hvozdcí, Ohrazenici, Jincíci, Běštíně, Felbabce, Hostomicích, Sv. Dobrotivé, ba i Zbirožsku a Rožmitálsku bylo dosti cvokařů.*“⁴¹ Prvními cvočkaři na Podbrdsku byli tedy Němci. Přesto, že byla manufaktura limitována jen na území Hořovic, dokázala zvýšit výrobu hřebíků a cvočků, které se zde produkovaly. Postupně podnítila produkci na celém Podbrdsku a 60. léta 18. století lze považovat za rozkvět cvočkařského řemesla.⁴²

Nelze opomíjet fakt, že zavedením výroby v Hořovicích se do jisté míry řešila sociální otázka chudých skupin obyvatel. Cizinci, kteří zde zavedli „cvočkařinu“, pracovali pro vzdálený trh. To umožňovalo zvýšení její produkce. Práci tak mohli dostat lidé, kteří by jen stěží hledali zaměstnání.

Nicméně tento stav měl i svá negativa. Pokud si cvočkař musel koupit či postavit dům a zařídit si v něm dílnu, mohl se zadlužit tak, že sotva uživil sebe a svou rodinu. Ovšem musel zde existovat tzv. prostředník mezi výrobcem/cvočkařem a vzdáleným trhem/spotřebitelem. Tento prostředník, také nazývaný faktor či překupník byl jakýsi propojovací článek. Býval to místní obchodník, který výrobcům dodával materiál a odebíral od nich hotové zboží. „*Faktor, někdy samostatný výrobce, někdy faktor z povolání, někdy zaměstnanec gestora, někdy i domácí výrobce. Zajišťoval a organizoval domácí výrobu v určitém místě či oblasti, někdy na vlastní rub, někdy prováděl příkazy gestora.*“⁴³ Cvočkaři, kteří neměli možnost si vytvořit kapitálové rezervy, protože nemohli sami prodávat výrobky na místním trhu,

⁴¹ *Monografie Hořovicka a Berounska* 1930, s. 9.

⁴² Hofmann 1981, s. 144; Hofmann 2002, s. 37; Mevaldová 2000, s. 71–72.

⁴³ Scheufler Vladimír, *Etnografický atlas 2*, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha 1991, s. 9.

byli ovšem ještě stále samostatnými výrobci, to znamená, že se zde zatím nerozvinul organizovaný faktorský systém neboli truck systém. Změna přichází ve chvíli, kdy v Hořovicích byla založena v 60. letech 18. století manufaktura. Jak už bylo řečeno, přináší velkou změnu, neboť z koncentrované manufaktury se stává manufaktura rozptýlená. Cvočkaři pracující ve svých dílnách se stávali (neformálně) námezdními dělníky. „*Možno soudit, že cvočkařský mistr byl skutečně samostatným výrobcem, pracující ve své dílně a pokud možno vlastním nářadím. Ale byla to právě jeho hospodářská nemohoucnost, která ho uvedla do závislosti na manufaktuře.*“⁴⁴ I přes zjevnou závislost na manufaktuře fungovalo cvočkařství jako cechovní organizace. Struktura členů se skládala z mistrů, tovaryšů a učňů/učedníků. „*A byli to právě mistři, kteří se, jakožto majitelé výrobních prostředků, podíleli na vykořisťování těch cvočkařských dělníků (tovaryšů), kteří neměli ani vlastní výheň a proto pracovali s mistrem u jeho ohně, z jehož používání mu museli platit tzv. plat z ohně.*“⁴⁵

V literatuře se můžeme setkat s odlišnými názory na ekonomické postavení cvočkařů, především co se týče 1. poloviny 19. století. Někteří autoři využívají poznatky z fejetonu Jana Nerudy *Výlet do kraje bídy* z roku 1866.⁴⁶ Zde Neruda popisuje chudobu a zbídačení cvočkařských dělníků. Avšak dodává, že cvočkaři zažili i mnohem lepší časy, a také mnohem více vydělávali. Neruda tedy považuje 1. polovinu 19. století za dobu, kdy cvočkařské ekonomické postavení bylo vyšší než v období následujícím. Z Jana Nerudy čerpá i František Hrdlička, který se zabýval především cvočkařským povstáním roku 1866. Proti tomuto názoru se rezolutně staví Gustav Hofmann. Nerudův poznatek označuje za mylnou představu a popírá možnost, že by cvočkaři někdy žili v – byť i relativním – blahobytu. „*Uvědomíme-li si bezmeznou bídu let šedesátých, jak ji vylíčil právě Jan Neruda, naskytne se otázka, zda by v poměrně krátkém období mohl nastat tak prudký pokles životní úrovně těchto řemeslníků, i když bychom vzali v úvahu skutečnost, že právě od padesátých let bylo rukodělné výrobě cvočkařské podstoupit nerovný konkurenční boj s lacinější*

⁴⁴ Hofmann Gustav, *Dvě kapitoly z dějin cvočkařství na Podbrdsku*, Český lid 63, Praha 1966, s. 135–136.

⁴⁵ *Tamtéž*, s. 136. Jak vidno, tato citace je poznamenána dobovým slovníkem a marxisticko-leninskou ideologií.

⁴⁶ Fejeton byl uveřejněn 25. 3. 1866, 27. 3. 1866 a 28. 3. 1866 v Národních listech.

*a produktivnější výrobou strojovou.*⁴⁷ Patrně se nelze domnívat, že by si cvočkaři někdy žili takříkajíc na „vysoké noze“. Jejich sociální postavení bylo vždy na velmi nízké úrovni. Jestliže mluvíme o tom, že cvočkařství zažívalo do 40. let 19. století rozkvět, socioekonomický status samotných cvočkařů byl stále spíše nižší.

Důležitým faktorem, který ovlivňoval řemeslo ve městech, byl rozvoj a dynamika výroby pro vzdálené trhy. Právě díky extenzivnímu trhu nastal rozvoj cvočkařského řemesla, neboť se hřebíky a cvočky vyvážely jak do jiných zemí mocnářství, tak do Bavorska, Švýcarska a na Balkán.⁴⁸

2.2 Cvočkařství jako domácí výroba

Na začátku této kapitoly bylo uvedeno, že cvočkařství je ruční výroba hřebíků neboli cvočků. Cvočkaři vyráběli své výrobky ve své dílně nebo docházeli do dílny jiného cvočkaře. Dílna byla mnohdy součástí domu, kde cvočkař bydlel. Cvočkařství tedy patří mezi tzv. domácí výrobu. Koncem 18. století je cvočkařské řemeslo považováno za typickou domácí výrobu vedle dalších řemesel jako je tkalcovství, přádláctví, košíkářství, šperkařství či řezbářství.⁴⁹

Na tomto místě je zapotřebí osvětlit, co si vůbec představit pod pojmem domácí výroba a jaký je rozdíl mezi domácí a domácí výrobou.⁵⁰ Domácí výroba je provozována doma, což znamená v obytných prostorách a většinou za pomoci rodinných příslušníků. Dále je to rukodělná malovýroba, která není právně zajištěna. Další charakteristikou je, že je jednostranně specializovaná a organizovaná většinou gestorem výroby nebo na něm závislými mezičlánky. Oproti tomu je domácí výroba pouze jeden z typů domácí výroby. Celkem lze shrnout možnosti domácí výroby do šesti typů. Domácí výroba je výroba, která je provozována pro vlastní potřebu a pouze její přebytky se mohou směňovat. Dalším typem domácí výroby je ta výroba, která je provozována vedle hlavního zaměstnání. Domácí výroba zde má funkci pouze příležitostnou a do této skupiny můžeme zařadit drobné zemědělce, sezónní řemeslníky či ženy v domácnosti. Třetím typem je domácí výroba, kterou lze provozovat pravidelně sezónně vedle hlavního zaměstnání. Tato

⁴⁷ Hofmann 1966, s. 134.

⁴⁸ Mevaldová 2000, s. 75.

⁴⁹ Scheufler 1991, s. 13.

⁵⁰ Scheufler 1991, s. 8.

podoba je pak typická pro cvočkařské řemeslo na počátku 20. století. Cvočkaři se „cvočkařinou“ zabývali především přes zimu, v létě si mohli přivydělávat drobným hospodářstvím. Opět sem patří skupiny výrobců jako u předchozího typu. Čtvrtým typem je pak domácí výroba pravidelně a průběžně provozována vedle jiného zaměstnání. Ani jedno zaměstnání nemělo tu hlavní a ústřední úlohu jako ve zmiňovaných předchozích typech. Především to běžně platilo pro ženy, které byly v domácnosti. Dalším možností byla domácí výroba, která tvořila hlavní zaměstnání a vedle něj se provozovalo ještě další (vedlejší) zaměstnání. A posledním typem byla domácí výroba, která se stává jediným zaměstnáním pro výrobce.⁵¹ To platilo pro cvočkařství až do (již uvedeného) počátku 20. století. Rozšířením tovární výroby se cvočkařství dostalo do poslední etapy své existence.

2.3 Cechy

Cvočkaři se postupně začali sdružovat do cechů. Cech byla řemeslnická organizace, která hájila práva svých členů. Často plnil cech přímo funkci zajištění „ekonomického přežití“. *„V řadě případů byl poměr mezi poptávkou a nabídkou natolik napjatý, že výrobci trpěli nedostatkem odbytu. Proto také většina z nich lpěla na zachování cechovní reglementace, bez níž by nebyli schopni ekonomicky přežít. Výhodnost cechu byla v tomto směru tak zřejmá, že jsou známy případy, kdy pro ochranu své výroby před konkurencí zřídili organizaci dobrovolně i výrobci, kteří pracovali původně mimo cech.“*⁵² První cechy v Hořovicích vznikají v 16. století a až v 18. století má už téměř každé řemeslo svůj vlastní cech. V Praze patřili cvočkaři do platněřského cechu, teprve v roce 1659 si utvořili svůj vlastní.⁵³ Rovněž stojí za zmínku Cech cvočkařský a zámečnický v Hořovicích, který vznikl na základě guberniálního výnosu 21. 12. 1822⁵⁴. Hořovičtí cvočkaři si tedy založili svůj cech až ve 20. letech 19. století. Původně patřili do Cechu cvočkařů a zámečníků v Berouně,

⁵¹ Scheufler 1991, s. 8.

⁵² Martínek Zdeněk, *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska III, Řemeslná, domácí a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752–1756*, Praha 2000, s. 40.

⁵³ Winter 1909, s. 496–7.

⁵⁴ Guberniální výnos číslo 63 875. SOkA Beroun, *Cech cvočkařský a zámečnický v Hořovicích*, Kniha mistrů z let 1823–1902, inv. č. 1, karton č. 1; *Minulostí Berounska 4*, Sborník Státního okresního archivu v Berouně 2001, s. 44–48.

který vznikl už v roce 1786. Cvočkaři v něm získali převahu, a patrně kvůli tomu jej opustili roku 1852.⁵⁵

Důvodem pro zformování vlastního cechu může být velká vzdálenost mezi oběma městy, což znamenalo, že se členové nemohli účastnit cechovní organizační činnosti přímo. Či v určitém městě došlo k takovému rozvoji řemesla, že bylo zapotřebí založit vlastní cechovní organizaci či mohlo jít o zvýšení prestiže řemesla. Každý cech dostal na začátku svého vzniku cechovní artikule, které mohla stvrdit městská rada či vrchnost. Artikule jsou stanovy, kterými byla spravována cechovní organizace. Cech cvočkařů a zámečníků v Hořovicích je obdržel od gubernia, které cechovní artikule potvrzovalo.⁵⁶

Funkce cechu nebyla jen sociální, ale také kulturní a náboženská. Na vrcholu hierarchie stál starosta neboli cechmistr, který byl volen mistry na určité funkční období. Cechmistr měl rozsáhlou pravomoc. Řídil všechny cechovní schůze, měl právo pokárat členy za přestupky a vybírat pokuty. Potvrzoval všechny výuční či mistrovské listy a vlastnil klíče od cechovní pokladny, což byla velmi důležitá, ne-li nejdůležitější část cechovní organizace. Každá schůze začínala právě tím, že se cechovní pokladna otevřela. Hlavní funkcí těchto cechovních schůzek bylo přijímání nových členů. Schůze se odehrávaly v hostinci, který si sám cech vybral jako sídlo. Nepředstavujme si, že schůze vypadala tak, že se sešli členové cechu a nad dobrým pivem si popovídali o tom, co je nového v práci. Cechovní schůze měla velmi jasná pravidla. Všichni členové museli přijít slušně oblečení, beze zbraně a střízliví. Během schůze byl zákaz pití alkoholu a zasedací pořádek byl pevně stanoven.⁵⁷ Zůstává však otázkou, zdali se tato pravidla v tomto striktním znění dodržovala. Na schůzi se také vybíraly pravidelné poplatky a také dluhy od členů. *„V cechovních schůzích (valných hromadách) připovídali se noví učňové. Platili určité peníze do cechovní pokladny za ‚přípověď‘ a po svém vyučení za ‚vyučenou‘. Učeň se stal tovaryšem jen po řádně vykonané zkoušce před mistrovskou komisí. Tovaryši teprve po určitých letech mohli se státí mistry a museli zapraviti poplatek za*

⁵⁵ *Tamtéž.*

⁵⁶ *Minulostí Berounska 3*, Sborník Státního okresního archivu v Berouně 2000, s. 20–21.

⁵⁷ *Tamtéž*, s. 21–24.

„*mistrovství*“.⁵⁸ V cechu cvočkařů a zámečnicků v Hořovicích lze najít žádosti jednotlivých mistrů o přijetí. Jako ukázkou uvádím v příloze žádost Karla Klimeše. Klimeš v roce 1871 žádal cech, aby byl přijat za mistra a také zaplatil příslušný poplatek do cechovní pokladnice.⁵⁹

Při korunovaci Ferdinanda I. na českého krále v roce 1836 část průvodu tvořily alegorické vozy. Je známo, že jeden z vozů, který byl vyslán do Prahy, byl i alegorický vůz cvočkařů z Hořovic. Na voze byla nainstalována cvočkařská dílna s výhni a devět cvočkařů během průvodu vyrábělo cvočky. Během jízdy dokonce vykovali iniciály královských manželů Ferdinanda a Anny. „*Cvočky tvořily i základ výzdoby vozu. Vedle girland a závěsů byl vůz ozdoben znakem hrabat z Vrbna a cvočkařského cechu. Heraldické figury a ozdoby znaků byly vyrobeny z cvočků. Boční strany vozu nesly nápisy ‚Zdráv bud’ král náss‘ a ‚Zdráva bud’ králowna nasse‘*“.⁶⁰

Cechy byly formálně zrušeny živnostenským řádem v roce 1859. Stát tak proklamoval téměř neomezenou podnikatelskou svobodu. „*Ve smyslu moderní živnostenské svobody byl formálně umožněn přístup ke všem živnostem pro každého občana, který zaplatil předepsanou živnostenskou daň. (...) Zákon dále zaručoval volnost výroby a odbytu, tj. rušil veškerý monopol, předpisy, povolující provozování pouze jedné živnosti či prikazující prodej vlastních výrobků apod.*“⁶¹ Zákonná úprava byla následně novelizována v letech 1883 a postupně v dílčích částech ještě od 90. let 19. století. Podle sborníku Státního okresního archivu v Berouně se však cvočkařský cech v Hořovicích až v roce 1883 přeměnil na živnostenský spolek a stal se z něj spolek podpůrný. Tato epocha trvala do roku 1895, kdy končila celková aktivita hořovických cechů. Podle nového živnostenského zákona bylo založeno živnostenské společenstvo a všechny cechy do něj musely přejít.⁶²

⁵⁸ *Monografie Hořovicka a Berounska* 1930, s. 10.

⁵⁹ SOkA Beroun, *Cech cvočkařský a zámečnický v Hořovicích*, Kniha mistrů z let 1823–1902, inv. č. 1, karton č. 1. (viz Příloha 2)

⁶⁰ *Minulost Berounska* 9, Sborník Státního okresního archivu v Berouně 2006, s. 68; Čáka 1988, s. 121.

⁶¹ Urban Otto, *Kapitalismus a česká společnost*, K otázkám formování české společnosti v 19. století, Lidové noviny, Praha 2003, s. 71.

⁶² *Minulost Berounska* 4 2001, s. 48.

Zakládání cvočkařských spolků, které měly umožnit prodej cvočkařských výrobků, a tím se vyhnout závislosti na faktorech, je typické pro 2. polovinu 19. století. V roce 1873 vešel v platnost zákon „O společenstvech výdělkových a hospodářských“, který poskytoval vznik spolků či družstev.⁶³ Ovšem v únoru 1866 je znám cvočkařský spolek Dobroslav. Založil ho farář Jan Kohout v Hluboši. Spolek měl za cíl především cvočkařům poskytovat potraviny, materiální věci či hmotnou podporu. Jan Kohout se snažil vyřešit stále se zhoršující situaci cvočkařů. Jednalo se tedy spíš o dobročinnou organizaci. Farář Kohout korespondoval s možnými odběrateli v cizině, aby místním cvočkařům zajistil práci. Sám se dokonce setkal s Janem Nerudou. „*Hlubošský farář svou korespondencí získal zakázky z Terstu, z Pešti i z jiných vzdálených míst, trpce si však stěžoval na Prahu, která se chovala k cvokařům macešsky a hřebíky kupovala jinde.*“⁶⁴

Spolky, které vznikly po vydání zákona, který již byl zmíněn, měly charakter už odborových organizací. Především se snažily o zvýšení platů pro cvočkaře a pořádaly různé demonstrace. V Mýtě vznikl po roce 1880 spolek Václav. V Hostomicích v roce 1895 vznikl spolek Miroslav.⁶⁵

⁶³ Mevaldová 2000, s. 77.

⁶⁴ Hrdlička 1959, s. 52–53.

⁶⁵ Mevaldová 2000, s. 78.

3. Cvočkařství v Hořovicích v roce 1880 a 1921

Archivní prameny, které jsem pro tuto kapitolu použila, jsou listiny ze sčítání lidu z let 1880 a 1921. Lokalita, kterou se budu zabývat, jsou Hořovice, nikoli celé hořovické panství, které figurovalo v předchozích výzkumech. Většina autorů totiž pracuje s údaji z celého panství. Důvodem může být to, že Hořovice nepatří mezi místa s největším počtem těchto výrobců. A právě proto volím Hořovice – město jako oblast svého výzkumu.

Ze sčítání lidu lze zjistit poměrně bohaté informace. Můžeme vyčíst, kolik osob žilo v dané domácnosti. Tím i doložíme velikosti jednotlivých cvočkařských rodin, resp. domácností, jejich sociální postavení a úroveň bydlení. Dále můžeme studovat, jaká byla struktura jednotlivých rodin. Ze sčítání z roku 1880 lze dokonce vyčíst, kolik měla daná rodina domácích zvířat a další podobné údaje, které však nejsou pro účely této práce podstatné. Ze sčítání z roku 1921 se můžeme dozvědět, zda je cvočkař právě bez práce či se v některých případech lze dozvědět, u jakého zaměstnavatele pracuje. V tabulkách, které uvádím v příslušné kapitole, jsou zahrnuti nejen cvočkaři, ale i hřebíkáři z Hořovic.

V této kapitole se pokusím přiblížit, jak probíhal vývoj cvočkařského řemesla od 2. poloviny 19. století až do století dvacátého. Pro tento časově omezený interval je v domácí výrobě typický tzv. *truck systém*, který bude vysvětlen hned v následující části této kapitoly. Další pasáž bude stručně pojednávat o cvočkařském povstání, které vypuklo v roce 1866. Druhá polovina 19. století je také typická pro rozšíření tovární/strojové výroby. Dále se chci především zaměřit na komparaci sociálního života cvočkařů a život jejich rodin podle sčítání lidu z roku 1880 a 1921. Pokusím se nastínit, k jakým změnám v těchto oblastech došlo.

3.1 Druhá polovina 19. století a úpadek řemesla

S hospodářským postavením cvočkařů v 2. pol. 19. století souvisí tzv. *truck systém*. Jedná se o to, že překupník či faktor zprostředkoval pro výrobce cvočků suroviny potřebné k výrobě, tj. železo a uhlí. Zároveň však odebíral od cvočkáře hotové zboží. Tito faktoři zpravidla mívali svůj vlastní obchod se smíšeným zbožím. Cvočkaři byli tedy nuceni od nich odebírat zboží (zejména potraviny). Cvočkař tedy nedostával za

výdělek hotové peníze, ale naturálie. Tím se omezovala možnost vybrat si, jak využít výtěžek své práce. Jinými slovy truck systém je dvojí způsob závislosti výrobce na odběrateli.⁶⁶ Obchodník svého postavení často zneužíval. „*Faktoři byli nejtvrďšími vykořisťovateli a stálými zdroji nespokojeností a nepokojů domácích výrobců. Mnohdy prosazovali truck – systém, zakázaný v 80. letech 19. století. Po celé 19. století lze pozorovat snahu po odbourání faktorského systému.*“⁶⁷

Na faktorský systém vzpomíná i Jan Srp ze Zaječova, který se narodil roku 1894. V jeho rodině se řemeslo dědilo už tři generace. „*Dílně opatrovali železo a uhlí faktoři, v Zaječově to byl žid Levý. Na něm byli všichni závislí, poněvadž on rozhodoval, kdo dostane dál práci. Jemu odevzdávali také své výrobky. Za železo, které dostávali platili dvě koruny za kilo. Plat dostávali za počet odevzdaných hřebíků a za kvalitu práce. Cena byla stanovena za tisíc kusů. Překupník se snažil, aby v penězích platil co nejméně. Ztrhával za železo, za uhlí, a zbytek se snažil udat v naturáliích, poněvadž měl také obchod se všemi potřebami. Tím dělníky ještě více omezoval.*“⁶⁸ Cvočkaři se tedy dostávali čím dál častěji do tíživé sociální i ekonomické situace, což vyvrcholilo tzv. cvočkařským povstáním v 60. letech 19. století v Hostomicích.

Průběh bouří je podrobně zpracován v díle *Sociální bouře hostomických cvokařů v roce 1866* od Františka Hrdličky, který však čerpá z obecní kroniky Hostomic vytvořené později již zmiňovaným Václavem Lenkvíkem.

Cvočkařské bouře či rebelie začaly v únoru 1866 v Hostomicích. Událost započala v krámu židovského kupce Brunnera. Obchodník snížil cvočkaři Josefovi Prepslovi mzdu a ten nemohl ani vyplatit peněžní částky svým tovaryšům. Konflikt vznikl, když tovaryši šli za zmíněným Brunnerem a požadovali své peníze. Kupec nevyplatil žádné peníze navíc a ještě ke všemu došlo k fyzickému útoku. Samuel Brunner údajně do jednoho chlapce, kterému také dlužil peníze, strčil. Chlapec spadl na železnou váhu a poranil se na obličeji. Jiná varianta tvrdí, že chlapec si dodal odvahy a obchodníkovi něco vyčetl. S krvaveným obličejem odešel z krámu na náměstí, kde se konal trh. Stal se hlavním zdrojem pozornosti a je více než jasné, co

⁶⁶ Mevaldová 2000, s. 75.

⁶⁷ Scheufler 1991, s. 10.

⁶⁸ Archiv ÚLUV, *Hrubý průzkum rukodělné výroby* 1961, s. 13.

zřejmě nastalo. Utvořila se skupina cvočkařů, kteří se zásobou kamení vnikli do obchodníka domu. Ten však utekl, neboť poznal, že mu hrozí nebezpečí. „*Lidé strhli střechu, vypáčili dveře, vytloukli okna, nábytek vynesli ven a rozsekali, zásoby hřebíků rozmetali a různé jiné zboží všemožným způsobem kazili. Nutno zdůraznit, že vzbouření cvokaři nekradli, nýbrž ničili majetek židovských obchodníků. Kradl – li přece někdo, tedy to byli přesporní kramáři, kteří potom rychle sbalili své zboží do vozů a ujížděli ke svým domovům.*“⁶⁹ Tyto závěry Hrdličky je nutno brát s mírnou rezervou, ale jisté je, že drancování pokračovalo a dav cvočkařů táhl i proti ostatním židovským obchodníkům. Manifestace tak získala silný antisemitistický podtext. Četníci (pouze dva) přijeli z Hořovic a ještě téhož večer zatkli jednoho účastníka. Další den se v zatýkání pokračovalo. Ovšem znovu shromážděný dav cvočkařů si pod hrozbami vymohl jejich propuštění.⁷⁰

Bouře v Hostomicích se staly jiskrou pro vypuknutí dalších nepokojů v okolních městech a vesnicích, např. v Běštíně, Hořovicích či Berouně. Nepokoje v Hořovicích probíhaly podobným způsobem, ovšem měly za následek smrt jednoho člověka. Došlo ke střetu vojáků s davem lidí. Jeden mladík byl zatčen a odváděn na radnici. Dav ovšem žádal jeho propuštění a někteří účastníci si vzali na vojáky kameny. Jeden z vojáků byl zraněn na hlavě a došlo tak ke střelbě. Byl zastřelen 74letý hostinský Kukla a jedna žena zraněna.⁷¹

Působí téměř anekdoticky, že v Berouně měl dokonce jeden mladý cvočkař, který nemohl získat zaměstnání, vyrábět lískové hole a prodávat je židovským obchodníkům. „*Ačkoli byly hole nesmírně předraženy (za tu cenu se tehdy koupilo víc než půl kg vepřového masa), přece je židé kupovali, protože byli událostmi posledních dnů postrašeni. Zanedlouho rozprodal mladík všechny lískovky, nechav si jednu, kterou hrozil židům, a vysmíval se jim, že si ji ponechal na ně.*“⁷²

Soud s obviněnými cvočkaři začal až v prosinci 1866. Celkem bylo 46 obžalovaných. Často se v literatuře zdůrazňuje, že během vyšetřování jeden

⁶⁹ Hrdlička 1959, s. 21–22. Známé jsou výkřiky cvočkařů během nepokojů. Jedním nejznámějším je pokřik: „*Stříbro!*“. Tento pokřik souvisel s krádežemi stříbra v Příbrami, které byly odhaleny již v únoru 1866.

⁷⁰ *Tamtéž*, s. 23.

⁷¹ *Tamtéž*, s. 27.

⁷² *Tamtéž*, s. 29.

z obžalovaných zemřel. Byl to Václav Jeřábek, který byl označen na hlavního viníka nepokojů. Soud však neoznámil příčinu jeho smrti.⁷³ O průběhu vyšetřování informují i Národní listy.⁷⁴

V době, než vypukly cvočkařské nepokoje (v únoru 1866), byla ohlášena krádež stříbra v Příbrami. To mohlo být z jednou příčin vypuknutí nepokojů. K tomuto názoru se kloní i Adolf Srb. Jeho *Politické dějiny národa českého* z roku 1899 nám mohou sloužit jako jeden z pramenů. „V době sněmování udály se v některých krajích západních Čech povážlivé výtržnosti, které způsobeny byly objevem, že v Příbrami po celou řadu let bylo kradeno stříbro a jistým židovským obchodníkem v Praze bylo za nepatrnou cenu kupováno. Objevení tohoto podvodu popudilo lid proti židovským obchodníkům, a zejména v okresu hořovickém, hlavně v Hostomicích, kde hojně rodin bídne cvočkářstvím se živících od židovských zaměstnavatelů snížením mzdy ve výživě své ohroženo bylo, nastalo proti židům veliké rozhořčení, které záhy přešlo v skutky násilnické. Pobouření rychle se šířilo.“⁷⁵ Srb dále informuje, že cvočkařské nepokoje byly využity v politické propagandě své doby.

Je třeba jen zdůraznit, že díky těmto vzpourám, se česká veřejnost začala více zajímat o cvočkařskou tíživou sociální situaci cvočkařů. V Národních listech vycházely od března 1866 články o této domácí výrobě. Pozornost soustředily především na stručné dějiny řemesla, vznik cvočkařských spolků a popis dílny.⁷⁶

3.2 Stále se zhoršující situace cvočkařství

Od 40. let 19. století začalo řemeslo pociťovat jednoznačný úpadek. Krize řemesla nastala především kvůli rozvoji konkurenčních továren, které vznikaly např. v Plzni či Žatci. Od 70. let se postupně rozšiřuje tovární výroba. „Firmy ‚Hirsch a Tuschner‘ a ‚Schwarz a Beck‘ zřídily továrny v Plzni. Adolf Mendl v Žatci vyráběl vedle drátěných hřebíků i strojní podkováky. Továrna ‚Moravia‘ v Olomouci hotovila

⁷³ Tamtéž, s. 58.

⁷⁴ Národní listy, 12. 12. 1866, číslo výtisku 341, s. 1.

⁷⁵ Srb 1899, s. 112.

⁷⁶ Národní listy, 10. 3. 1866, číslo výtisku 68, s. 2–3.

*hřebíky do bot a jiné menší druhy.*⁷⁷ Jak už bylo zmíněno, tovární výroba nabízela mnohem nižší ceny, což v důsledku znamenalo pro cvočkaře katastrofu.

V pramenech a sekundární literatuře se objevují vždy podobné titulky, které definují tuto dobu tzv. úpadku. Nejčastěji je tato epocha označována jako „pohroma“, „zkáza“ nebo „boj o přežití“. Hlavním důvodem úpadku řemesla bylo rozšíření průmyslové výroby.

Přímo v Hořovicích vznikla první továrna v roce 1857. Zakladatelem byl Václav Schmidt. Byla to druhá smaltovna v Čechách. Klíčovou roli pro rozvoj smaltovny, ale i všech průmyslových odvětvích v oblasti měla stavba České západní dráhy, která vznikla během 60. let 19. století. Továrna tak měla možnost vyvážet zboží, ale také dovážet suroviny. *„V továrně byly vyráběny kromě nádobí i další železné a smaltované předměty pro stavbu vodovodů, zdravotnických a hygienických zařízení (výlevky, umyvadla, vany, žlaby a také zahradní stolky) a také kašen.*⁷⁸ Smaltované zboží se vyváželo do celé monarchie, ale také do zahraničí.

Druhá továrna v Hořovicích vznikla v roce 1873. Byla to první hořovická slévárna kujné litiny a založil ji Antonín Čermák. Továrna vyráběla především součástky do hospodářských strojů, ale také klíče, věšáky a šrouby. Čermákova továrna se účastnila mnoha výstav. Jednou z nich byla v roce 1879 průmyslová výstava v Praze, kde továrna vyhrála bronzovou medaili.⁷⁹

Mezi další továrny v Hořovicích patřila sirkárna založená Jakubem Taussigem. Dále pak slévárna Löwit a Taussig a smaltovna Rudolf Baumann a Otto Hofmann v Hořovicích. Pro nás má význam především slévárna a strojírna už jednou zmíněného Jana Jindáčka. Právě pro něj pracovali poslední cvočkaři v Hořovicích. Cvočkaři mu dodávali své výrobky a továrna je vyvážela na Balkán. *„Za války odmítl továrník a zároveň starosta města Hořovic Jan J. Jindáček vyrábět jakýkoli válečný materiál. V roce 1915 musela továrna pro nedostatek dělnictva a*

⁷⁷ *Monografie Hořovicka a Berounska* 1930, s. 12.

⁷⁸ Hlavačka Milan, *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006, s. 64–65.

⁷⁹ *Tamtéž*, s. 65–66.

*surovin, které byly zabaveny pro válečné účely, výrobu zcela zastavit.*⁸⁰ Po válce byla výroba opět zprovozněna.

Zlepšení situace cvočkařů přinesla prusko-rakouská válka, která byla vedena v roce 1866. Je paradoxní, že válka mohla přinést užitek chudému domácímu výrobcí, jako byl cvočkař. Cvočkaři najednou dostávali zakázky po cvočcích do vojenských bot. Ovšem jak už bylo podotknuto, od 70. let nastupovala levnější strojová výroba a cvočkařské řemeslo dále upadá. Další změnu situace přinesla až 1. světová válka. *„Světová válka oživila řemeslo cvočkařské, ale nikoli v Hořovicích. Cvočkaři v Praskolesích, Sv. Dobrotivé, Kvani, Ptákově měli za války velmi slušný výdělek, neboť pracovali výhradně pro vojenský erár a ještě měli výhodu, že byli osvobozeni od vojenské služby. Někteří mistři cvočkaři byli povoláni za světové války do Tyrol, aby tamní lid přiučili výrobě hřebíků do bot – pohorek. Strojové hřebíky i některé jiné druhy se totiž všude neosvědčily.*⁸¹ Cvočkům do vojenských bot se říkalo – šerky. Strojní výroba, ať už byla levnější než výroba ruční, nedosahovala takové kvality. A kvalitní boty pro vojáka byly určitě velmi důležitou věcí. Boty byly okovány a tím se šetřila i kůže. Cvočkařská výroba se stala výrobou, která byla výhradně určena pro potřeby monarchie. *„Cvočkařství bylo r. 1915 vyhlášeno podnikem pod dozorem státu. Od roku 1917 vojenský dozor během inspekčních cest kontroloval, zda jsou dělníci v dílnách a pracují, zejména se však kontrolovala dostatečná výše dodávek.*⁸² Socioekonomická situace cvočkařů se však nezlepšila. Nelze si představovat, že si začali žít v nějakém blahobytu. Mějme na mysli, že během války stoupaly ceny potravin do neuvěřitelné výše. Ceny potravin se někdy zvýšily, až na desetinásobek cen, které byly před válkou.⁸³

Po první světové válce, tedy po zániku Rakouska-Uherska, se přerušily tradiční obchodní styky s Balkánem a došlo i ke změně sortimentu, neboť se začalo vyrábět především zboží pro zemědělce. Reakcí bylo to, že se cvočkaři snažili zakládat nová družstva, jako v 80. a 90. letech 19. století (viz předchozí kapitola). *„Roku 1919 vzniklo ‚České družstvo pro výrobu cvočků v Rožmitále‘, brzy však*

⁸⁰ *Tamtéž*, s. 66.

⁸¹ *Monografie Hořovicka a Berounska* 1930, s. 12.

⁸² Mevaldová 2000, s. 78.

⁸³ *Tamtéž*, s. 78; více k této problematice Šedivý Ivan, *Češi, české země a velká válka 1914-1918*, Lidové noviny, Praha 2001.

likvidovalo. Po jeho zániku se v roce 1923 ustavilo ‚Cvočkařské družstvo pro Rožmitál a okolí‘, ale i to se brzy rozpadlo. Roku 1924 bylo založeno ‚Podbrdské výrobní družstvo cvočkařské‘. Vstupem do ‚Svazu kovodělníků v Čsl.‘ v roce 1926, se cvočkaři domohli té výhody, že jejich mzda byla upravena podle zákona o domácí práci.“⁸⁴ Neudržitelná situace vedla k tomu, ve dvacátých letech se cvočkařství stává pouze sezónním zaměstnáním.

3.3 Cvočkaři v Hořovicích v roce 1880

Hořovice měly v roce 1880 už 4089 obyvatel.⁸⁵ Podle sčítání lidu z uvedeného roku lze doložit, že v Hořovicích počet cvočkařů může být už jen 49.⁸⁶ Můžeme se domnívat, že cvočkařů v této době mohlo být o něco více. Kvůli nekompletní dokumentaci, jak už jsem naznačila výše, ovšem nelze přesný počet doložit.

Jak nízký byl celkový počet cvočkařů v Hořovicích lze ukázat na srovnávacím příkladě. Stejného roku žilo v Běštíně (Běštín – obec nedaleko od Hořovic, jedno z nejvýznamnějších center cvočkařství) 103 cvočkařů z celkového počtu asi 1000 obyvatel a cvočkaři zde obývali více než polovinu všech domů.⁸⁷

Problém nastává pak i u čísel popisných. U některých rodin číslo popisné zcela chybí. Uvedu příklad na Matějovi Pondělíčkově. Ten se svojí rodinou do sčítání lidu uvedl číslo popisné 311. Problém nastává s dalšími dvěma rodinami Pondělíčků. Ani jedna z rodin číslo popisné neuvědly. Lze se tedy domnívat, že jednoduše číslo popisné zapoměly uvést. Další je ovšem varianta, a možná pravděpodobnější, že všechny tři rodiny bydlely v jednom domě. Domnívám se tak proto, že ten samý případ se týká několika dalších rodin, které mají shodné příjmení.

Zajímavý příklad se týká domu čísla popisného 276. Své bydliště v uvedeném obydlí uvedl hřebíkář Antonín Kokeš s rodinou. Ovšem vedle čísla popisného je uvedeno, že bydlí v domě číslo 2. Dům byl tedy nejspíše rozdělen na jednotlivé bytové jednotky. Dokazují to i další informace o jednotlivých cvočkařích či hřebíkářích. Jako své bydliště ve stejném čísle popisném je uveden i Antonín Marian

⁸⁴ Mevaldová 2000, s. 79.

⁸⁵ *Historický lexikon obcí ČR 1869 – 2005*, díl I., Český statistický úřad, Praha 2006, s. 90.

⁸⁶ SOKA Beroun, *OÚ Hořovice*, Sčítání lidu 1880, karton č. 637.

⁸⁷ Mevaldová 2004, s. 75.

s manželkou a synem. Možno tedy usuzovat, že v uvedeném domě žily dvě rodiny, tj. celkem sedm lidí v jedné domácnosti (k roku 1880).⁸⁸

Následující tabulka znázorňuje demografická data cvočkařů v roce 1880 v Hořovicích (viz Tabulka 1). Je potřeba vysvětlit, kdo patří do skupiny ostatních členů domácnosti. Mohou sem patřit především žebráci či žebračky, kteří žili v jednom domě s danou rodinou. Jednalo se většinou o příbuzné rodiny. Dalším, kdo patří do této skupiny, jsou „podělkyně“ neboli „nádenice“. Ovšem s touto možností jsem se setkala pouze v jednom případě. Dále může do ostatních členů domácnosti patřit jiný cvočkař, který žije s danou rodinou. Jako příklad mohu uvést Stanislava Kubištu, který žil v domě č. p. 263 se svojí ženou Annou. Manželé byli (prozatím) bezdětní, ovšem domácnost s nimi sdíleli další tři členové. Jedním z nich byl František Hájek, který byl kovář. Dominik Žalud a Matěj Jonák byli cvočkaři a byli to zbývající členové domácnosti. A poslední možností je někdo, o kom nelze poznat, jestli je s danou rodinou nějak příbuzensky spřízněn. A pokud nemá ani vyplněno povolání, nelze ani zjistit, čím se živil.

Dostupná data je nutné chápat jako výběrové. Nicméně věkový (populační) průměr cvočkařů v Hořovicích v roce 1880 spadal s 95% spolehlivostí mezi 31,8 a 40,6 lety.⁸⁹

Tabulka 1. Demografická data ze sčítání lidu 1880

	Průměr	SD	Median
Věk cvočkařů/hřebíkářů	36,18	15,40	33,00
Velikost domácnosti	5,03	2,18	4,00
Počet mužů v domácnosti	2,85	1,40	2,00
Počet žen v domácnosti	2,18	1,38	2,00
Počet synů v domácnosti	1,71	1,43	1,00
Počet dcer v domácnosti	1,03	1,29	0,50
Ostatní členové domácnosti	0,32	0,79	0,00

⁸⁸ SOkA Beroun, *OÚ Hořovice, Sčítání lidu 1880*, karton č. 637.

⁸⁹ Veškeré výpočty byly provedeny s pomocí statistického programu PAST. Interval spolehlivosti je rozmezí, které získáme na základě výběrových dat. S 95% spolehlivostí bude populační („skutečný“) průměr (např. věku dané populace) spadat do tohoto intervalu. Interval spolehlivosti v zásadě poukazuje na míru naší nejistoty ohledně „skutečných“ parametrů historické populace. Jinak řečeno, jsme si na 95% jisti, že uvedený interval zahrnuje skutečný průměr. (viz např. Hendl Jan, *Přehled statistických metod*, Portál, Praha 2004, s. 170; Zar Jerrold H., *Biostatistical Analysis*, Prentice Hall, New Jersey 1999, s. 99.)

Nejstarším cvočkařem v Hořovicích byl podle sčítání lidu z roku 1880 cvočkař Antonín Kebert. Narodil se v roce 1815. Jeho manželka se jmenovala Anna a měli dva syny. Jedním byl Petr Kebert, který byl pokrývačem. Druhý syn se jmenoval Tomáš Kebert a ve svých 15 letech se učil na obuvníka. Zároveň je tato rodina názorným příkladem, kdy se cvočkařství nedědilo z otce na syna. Nicméně jen v několika rodinách se synové živili jiným zaměstnáním, nejčastěji uváděli, že jsou učedníci v obuvnictví, zámečníci, pokrývači či krejčí. V jednom případě je jako zaměstnání uvedeno i učitelství, resp. čekatel na učitelství. Nejmladším hřebíkářským učedníkem byl Karel Žalud, kterému bylo jen 15 let. Jeho bratr Vilhem byl také hřebíkář a otec Daniel Žalud byl cvočkař.⁹⁰

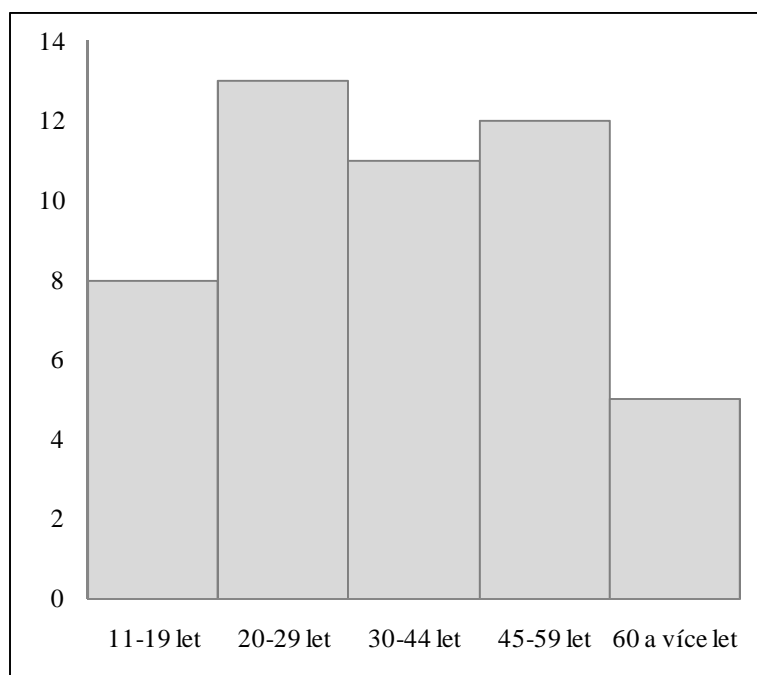
V uvedené tabulce je znázorněna věková struktura cvočkařů/hřebíkářů z roku 1880 (viz Tabulka 2). Parametry výběrového souboru jsou dále znázorněny v Grafu 1. Z dostupných dat lze vidět, že věkový interval 30–44 let je překvapivě málo zastoupen. Pouze 11 cvočkařů se pohybovalo v této věkové struktuře.

Tabulka 2. Věková struktura cvočkařů a hřebíkářů (sčítání lidu 1880)

Věková kohorta	Absolutně	v %
11-19 let	8	16,33
20-29 let	13	26,53
30-44 let	11	22,45
45-59 let	12	24,49
60 a více let	5	10,20
Celkem	49	100,00

⁹⁰ SOkA Beroun, *OÚ Hořovice*, Sčítání lidu 1880, karton č. 637.

Graf 1. Věková struktura hořovických cvočkařů v roce 1880

Informace ze sčítání lidu zajímavě doplňují prameny z Cechu cvočkařů a zámečnicků v Hořovicích. Např. zde lze najít, kdy si cvočkaři žádali, aby byli přijati za mistry a kolik museli zaplatit do cechovní pokladny. Už z toho plyne mnoho důležitých informací o jednotlivých cvočkařích. Ve sčítání lidu z roku 1880 lze najít jistého cvočkaře Celestina Keberta. Celestin Kebert se narodil v roce 1828. Čili při vyplňování sčítacích operátů mu bylo 52 let. Se svojí manželkou Marií, která byla o pět let mladší, měli dohromady pět dětí. Jméno prvního syna, který se narodil v roce 1861, je Eman (ve sčítání lidu z roku 1921 je však uveden jako Emanuel). Eman byl cvočkařský tovaryš. Manželé Kebertovi měli ještě syny Daniela a Karla a dcery Johanu a Celestínu. Dále ze sčítání lidu je možné zjistit i další členy domácnosti. S rodinou Kebertovou ještě žil Jan Němeček, který je uveden jako dědeček. Chybí datum narození, čili se může nejspíš jednat o otce či dědečka Marie Kebertové. Dále je u Jana Němečka uvedeno, že je žebrák. Dalším členem domácnosti je jistá Alžběta Ebrtová, uvedená jako podělkyně.⁹¹

Není nic neobvyklého, že s rodinou žil žebrák či žebračka. Většinou se jednalo o příbuzného rodiny. Všechny tyto osoby jsou v tabulkách započítány do

⁹¹ SOkA Beroun, *OÚ Hořovice*, Sčítání lidu 1880, karton č. 637.

ostatních členů domácnosti. V Cechu cvočkařů a zámečnicků lze zjistit, že Celestin Kebert 14. listopadu 1854 žádal, aby byl přijat za mistra (viz Příloha 3). Bylo mu tedy 26 let, když zaplatil určitou částku do cechovní pokladnice a mohl být přijatý za mistra.⁹²

V dokumentaci Cechu cvočkařů a zámečnicků v Hořovicích také lze vystopovat, kdo byl v určité době starosta a místostarosta cechu. Z roku 1883 se v korespondenci cvočkařského živnostenského spolku uvádí jako starosta Celestin Malinský a místostarosta Dominik Parizek (v dalším dopise se uvádí jako Dominik Paryzek).⁹³

Ze sčítacích listin z roku 1880 lze také zjistit, jestli rodina vlastnila nějaké domácí zvíře. U cvočkařů z Hořovic se ovšem nejednalo o běžnou situaci. Cvočkaři neměli nejspíš ani prostředky a ani místo na to, aby chovali jakékoli domácí zvíře. Nejvíce chovného dobytka měl Dominik Parizek. Choval jednu krávu a dvě prasata. Ostatní rodiny, podle sčítání lidu z roku 1880, buď vlastnily jednu kozu či prase anebo neměly žádný domácí dobytek.⁹⁴

3.4 Cvočkařství v Hořovicích v roce 1921

V roce 1921 měly Hořovice 4679 obyvatel. Počet obyvatel od roku 1910 klesl o 150 lidí.⁹⁵ Podle sčítání lidu z roku 1921 uvádělo pouze 12 obyvatel cvočkařské řemeslo jako své povolání, což je výrazně méně než v roce 1880.⁹⁶

Problém u čísel popisných, který se objevil ve sčítání lidu z roku 1880, zde nenastal. Ovšem jednotlivé domy se už skládaly výhradně z bytových jednotek. Téměř u každého cvočkaře je uvedeno číslo popisné i s číslem bytu, které uvedl do sčítacích listin. Jen dva cvočkaři neuvedli číslo bytu, ale jen číslo popisné obydlí, čili nejspíš žili v domě jen se svou rodinou. Následující tabulka znázorňuje demografická data podle sčítání lidu v roce 1921 v Hořovicích (viz Tabulka 3).

⁹² SOKA Beroun, *Cech cvočkařský a zámečnický v Hořovicích*, Kniha mistrů 1823-1902, inv. č. 1, karton č. 1.

⁹³ SOKA Beroun, *Cech cvočkařský a zámečnický v Hořovicích*, Stanovy spolku 1883, inv. č. 11, karton č. 3.

⁹⁴ SOKA Beroun, *OÚ Hořovice*, Sčítání lidu 1880, karton č. 637.

⁹⁵ *Historický lexikon obcí ČR 1869 – 2005*, s. 90.

⁹⁶ SOKA Beroun, *OÚ Hořovice*, Sčítání lidu 1921, karton č. 47–50.

Tabulka 3. Demografická data ze sčítání lidu 1921

	Průměr	SD	Median
Věk cvočkařů	63,30	8,74	61,50
Velikost domácnosti	3,25	1,64	3,00
Počet mužů v domácnosti	1,75	0,83	1,50
Počet žen v domácnosti	1,50	0,96	1,00
Počet synů v domácnosti	0,75	0,83	0,50
Počet dcer v domácnosti	0,58	0,86	0,00
Ostatní členové domácnosti	0,08	0,28	0,00

V další tabulce je možno vidět věkovou strukturu cvočkařů (viz Tabulka 4). Z dostupných dat, která je nutné opět chápat jako výběrové, nelze přesně určit parametry populace cvočkařů v roce 1921. Ovšem věkový (populační) průměr cvočkařů v Hořovicích spadal s 95% spolehlivostí mezi 57,5 a 69 lety. Je tedy patrné, že v roce 1921 zde nejspíše dožívala poslední generace cvočkařů. Tomu nasvědčují jak rozdílné věkové průměry, tak především vzájemně se nepřekrývající intervaly spolehlivosti těchto průměrů.

Tabulka 4. Věková struktura cvočkařů a hřebíkářů (sčítání lidu 1921)

Věková kohorta	Absolutně	v %
11-19 let	0	0,00
20-29 let	0	0,00
30-44 let	0	0,00
45-59 let	4	33,33
60 a více let	8	66,67
Celkem	12	100,00

Jak už bylo řečeno, pro cvočkařství znamenala největší hrozbu tovární výroba. Avšak na druhou stranu tovární výroba také umožňovala získat zaměstnání. Pro cvočkaře, kteří se už nemohli cvočkařskou domácí výrobou uživit, byla továrna jediný způsob, jak započít novou existenci. Ze všech cvočkařů v roce 1921 (tj. 12 cvočkařů) pracovalo pouze pět přímo v Hořovicích. Tři cvočkaři byli nezaměstnaní. Další dva cvočkaři pracovali ve Sv. Dobrotivé. A poslední cvočkař pracoval ve slévárně u Jana Jindáčka v Hořovicích.⁹⁷

Cvočkařství na začátku 20. století funguje už především jako sezónní zaměstnání. Domácká výroba, která byla původně jediným a hlavním zaměstnáním

⁹⁷ SOKA Beroun, *OÚ Hořovice*, Sčítání lidu 1921, karton č. 47–50.

pro cvočkáře se přeměnila. Cvočkařská výroba je provozována pouze sezónně (přes zimu). Typické rysem je, že si výrobci ještě přivydělávali polním hospodářstvím. To ovšem není případ pro hořovické hřebíkáře. Především to není ve sčítacích listinách vyplněno a jak už bylo řečeno, tak hořovičtí cvočkaři neměli místo, kde polní hospodářství provozovat. Z rozhovorů s dnešními majiteli původních cvočkařských domků lze zjistit, že v drtivé většině dříve neměly cvočkařské domky žádný volný prostor okolo domu. Cvočkařské domky vznikaly podél rokle, která se začala v 50. letech 20. století zasypávat (zřejmě při stavbě nemocnice) a teprve po tom se přidělovaly k domům větší pozemky.

4. Každodenní život cvočkařů a jejich odkaz dnes

V první části této kapitoly se věnuji především popisu cvočkařské dílny. Veřtat, tedy cvočkařská dílna, je celkem podrobně zpracována v díle Gustava Hofmanna, ovšem pro tuto práci je však nezbytné alespoň na základní prvky poukázat.

V literatuře se lze setkat s nákresy dílny a také pracovního náradí. Ovšem je třeba konstatovat, že tyto nákresy jsou pouze od jednoho autora, a tím je Jan Čáka. Je zajímavé, že v sekundární literatuře se vyskytují nákresy jenom od již zmíněného autora. Gustav Hofmann ve svých pracích o „cvočkařině“ jeho nákresy hojně používá. Pro lepší přehlednost přidávám slovník pracovního náradí (viz Tabulka 5).

V další části se pokusím vystihnout, jak vypadal každodenní život cvočkaře. Nastíním pracovní den výrobce, a jak se jeho všední život odrážel v literatuře.

4.1 Cvočkařská dílna a výrobní proces

Dílna, která se jinak nazývala veřtat, bývala zpravidla umístěna přímo v obydlí, kde cvočkař bydlel. V jiném případě se dílna nacházela na dvoře. Hořovice jsou typickým příkladem, kde cvočkařské dílny byly součástí obytného domu. Vznikla zde přímo cvočkařská čtvrť Žižkov, o které se více zmíním v další části této kapitoly.

Dílna cvočkařů je v pramenech většinou popisována jako místo, kde cvočkaři nesnesitelně trpěli. Takovým příkladem je *Monografie Hořovicka a Berounska*, kde Josef Pšenčík popisuje cvočkařskou dílnu: „Tyto místnosti, často sklepní, jsou jako černé d'ábelské kuchyně. Vzduch je v nich těžký, chudý kyslíkem a bohatý kysličníkem uhličitým, jež štědře vydechují věčně hladová ústa ohně, krmeného vydatně koksem.“⁹⁸ Popisy dílen zpravidla začínají ústředním místem v dílně, a tím byla výheň. Výheň měla své místo ve středu dílny, aby k ní byl usnadněn přístup z každé strany. Pouze v jedné brožuře, která stručně popisuje cvočkařskou výrobu, je v popisu dílny výheň umístěna v rohu místnosti.⁹⁹ Ovšem podle nákresů Jana Čáky se výheň zpravidla nacházela uprostřed dílny.

⁹⁸ *Monografie Hořovicka a Berounska* 1930, s. 21.

⁹⁹ *Naše Olešná 650 let (1331 – 1981)*, schváleno v Berouně 1981, s. 16.

Do výhně byl vháněn vzduch cvočkařským měchem (viz Příloha 4). Okolo výhně pak byly umístěny špalky neboli cajchy. Špalek byl stáhnut železnými pásy, aby nepraskl. Byl užší než kovářský špalek. Kolem výhně bylo několik špalků a na každém mohla pracovat až dvojice cvočkařů. Špalek byl původně dřevěný a ve 20. století se začal objevovat kamenný špalek na Rožmitálsku. Důvodem údajně bylo hlavně to, že na kamenech tolik neduněly rány od kladiva, protože se pod kovadlinu dávala plst' z klobouku, což vedlo k utlumení ran.¹⁰⁰

Na špalku byla upevněna kovadlina neboli babka. Z jedné strany kovadliny byl otvor, do kterého byla zasazena babčička. Babčička sloužila na sekání drátu za studena. Na sekání drátu za tepla sloužila outěnka, která byla také pevně připevněna ke špalku. Dále byla upevněna na špalku tokna, což byl držák na formu. Na tokně byl otvor, do něhož byla železnými cvikly či klínky upevněna forma (viz Příloha 5). *„Forma, která dávala výrobkům konečnou podobu, měla kalený ocelový povrch. Její otvor, do něhož byl výrobek zasunut, měl nahoře přesně velikost a tvar těla hřebíku či cvočku, dolů se však rozšiřoval. Tvar formy u otvoru nahoře odpovídal spodnímu tvaru hlavy výrobku. Na každý druh cvočku nebo hřebíku byla jiná forma. Forma byla jedním koncem upevněna v tokně, druhým opřena o kraj kovadliny.“*¹⁰¹ V nádobě s vodou se výrobky zakalovaly. Mezi nářadí cvočkaře patřilo především kladivo (viz Příloha 6), kleště lapačky (viz Příloha 7) a zvedák neboli lufták na vystrkování hotových výrobků z formy. *„Základní surovinou k výrobě cvočků a hřebíků bylo původně cánové želeno, vyráběné z kujného železa v cánových hamrech, později, od poloviny 19. století slabší či silnější drát z válcoven. Železo bylo většinou místního původu, tedy z okolních železných hutí.“*¹⁰² Ovšem cvočkaři často neměli peníze na koupi surovin, a tak se používaly i staré vyřazené telegrafní dráty. *„V době, kdy rakouská armáda vyměňovala šavle za střelnou zbraň, zpracovali cvokaři velké množství těchto odložených šavlí na hřebíky. V archivu ministerstva zemědělství v hořovickém zámku je zachován doklad, jak se v r. 1862 správce panství Stark bránil, použít k oplocení zámku železných prutů, protože se obával, aby mu je*

¹⁰⁰ Mevaldová 2000, s. 81.

¹⁰¹ Hofmann 1966, s. 140.

¹⁰² Hofmann 2002, s. 40.

cvokaři nerozebrali na výrobu hřebíků.“¹⁰³ Jako palivo se používalo dřevěné uhlí. Od 19. století se začalo používat kamenné uhlí.

Nejdůkladnější popis výrobního postupu podal Gustav Hofmann a zní následovně: „Cvočkař rozežhvil ve výhni jeden konec železného prutu tak, aby byl schopen opracování, tedy do běla. Na hraně kovadliny osadil prut odhadem tak, aby při dalším kování dostal správnou délku hřebíku či cvočku. Potom na kovadlině opracoval prut do žádané délky a tloušťky podle druhu výrobku a vykoval též špičku. Když byl s touto prací hotov, nasekl prut na outěnce tak daleko za osazením, aby z nezeslabeného prutu nad osazením mohl vykovat hlavičku žádaného tvaru. Takto opracovaný výrobek vložil do formy, přičemž nehotový výrobek stále ještě poněkud držel na prutu. Teprve po vložení výrobku do formy byla zbývající část prutu oddělena lehkým úderem a cvočkař přistoupil rychle k dokončení výrobku tím, že vykoval hlavičku. (...) Když byl výrobek hotov, byl lehkým úderem zespodu z formy vyhozen do nádoby s vodou, aby se zakalil.“¹⁰⁴ Ne náhodou je jedna kapitola z *Monografie Hořovicka a Berounska* nazvána „Čtyřicet tisíc úderů denně“. Poukazuje na množství úderů kladiva, které musel cvočkař vykonat za pouhý jeden den. „A vydělat 30 – 35 korun denně znamená 40.000krát zvednout kladivo, nechat je dopadnout na kovadlinu, čtyřicetkrát si propíchnout ušní bubínek řinčivou ranou, která den ze dne ponenáhlu pustoší sluch, až jednoho dne takový opotřebovaný cvokař je hluchý jako pařež.“¹⁰⁵ Důkladný náskres dílny, jak už bylo řečeno, podal Jan Čáka. Jeho podrobný náskres se týká Bretlovy cvočkařské dílny v Zálanech (viz Obrázek 1 a Obrázek 2).¹⁰⁶

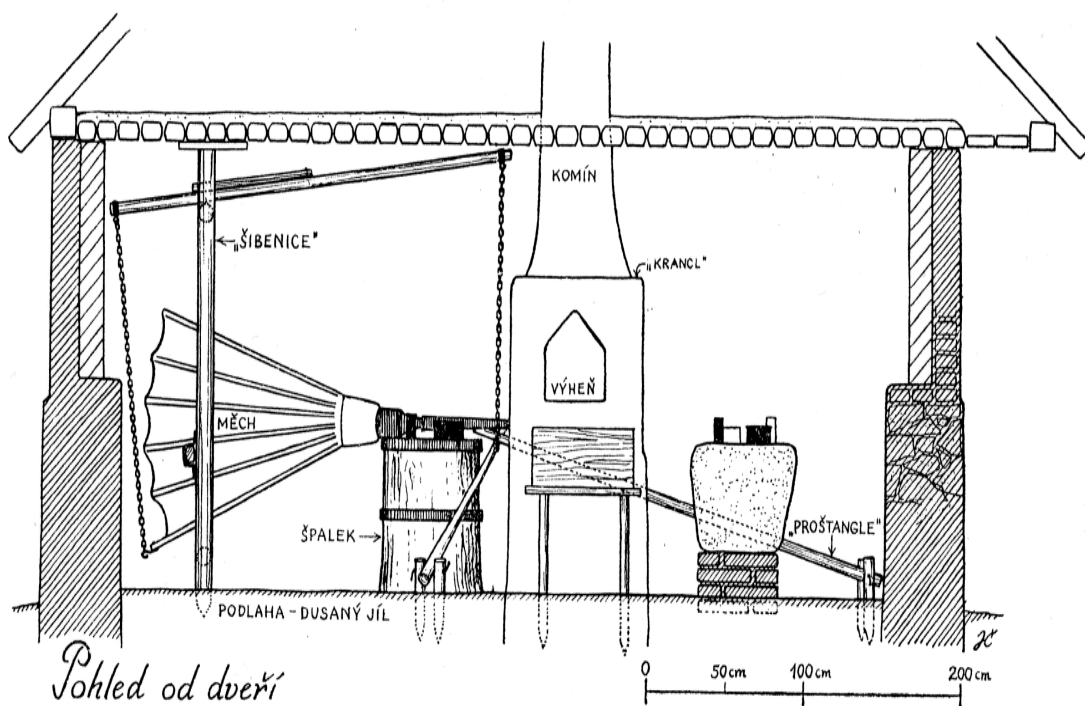
¹⁰³ Hrdlička 1959, s. 7.

¹⁰⁴ Hofmann 1966, s. 142–143.

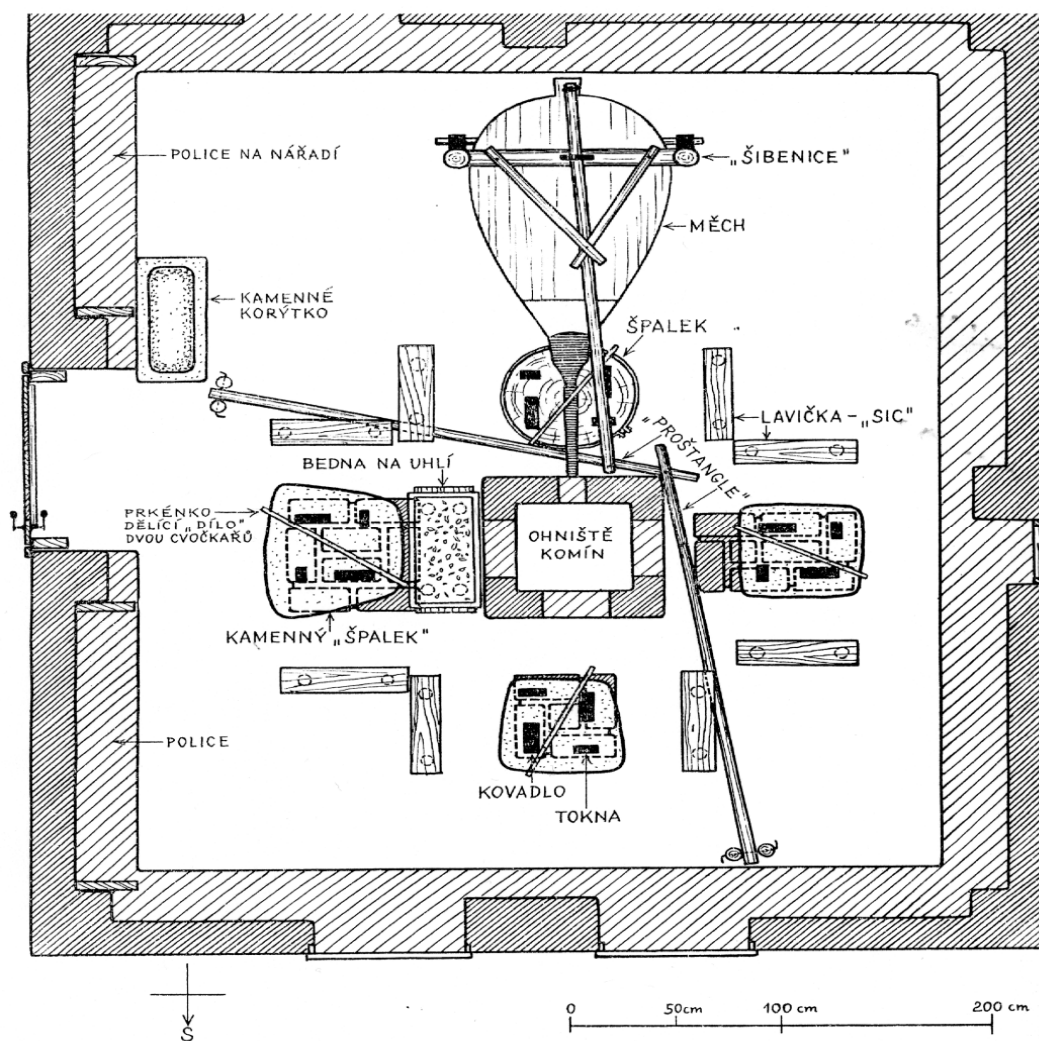
¹⁰⁵ *Monografie Hořovicka a Berounska* 1930, s. 22.

¹⁰⁶ Čáka Jan, *Zpráva o získání inventáře Bretlovy cvočkařské dílny*, Vlastivědný sborník Podbrdská 14, Příbram 1978, s. 124 a 125.

Obrázek 1. Bretlova dílna v Zálenech č. 91

Obrázek 2. Bretlova dílna (pohled shora)

Cvočkař často míval pomocníka neboli přítloukače. Často tuto funkci zastávala žena. Úkolem přítloukače bylo tenčit železo.¹⁰⁷ K celkovému přehledu o výrobě hřebíků či cvočků ještě chybí zmínit jednotlivé druhy cvočků, které se vyráběly. Každý hřebík či cvoček měl jinou velikost. Lišila se hlava každého hřebíku a názvy jsou odvozeny od toho, jakou měly funkci a využití. Nejčastěji se uvádí podlažníky – k připevňování dřevěné podlahy, laťové – k zatloukání plotů, prkeňáky, podkováky – do koňských kopyt, zatloukací, vratové se šestihrannou hlavou užívané tesaři, rouháky (viz Příloha 9), šindeláky, lištové, pantováky k přibíjení pantů, rámové, rákosníky – k připevňování rákosu na střepech, zámkové, nárožníky,

¹⁰⁷ Archiv ÚLUV, *Hrubý průzkum rukodělné výroby* 1961, s. 5.

kolejnicové – k upevnování pražců (viz Příloha 8), pro obuvníky – štempflované, pifle – do podevší bot, slováčkové do podkovek a podpatků mužských a chlapeckých bot, melasové – do cukrovarů k homolovým formám.¹⁰⁸ Následující obrázek znázorňuje různé druhy cvočků a hřebíků. Plakát je z roku 1936.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Veverka 1956, Diplomová práce, s. 36–37; *Monografie Hořovicka a Berounska* 1930, s. 10; Hofmann 2002, s. 44.

¹⁰⁹ Soukromý archiv Václava Merhauta, Hořovice.

Obrázek 3. Plakát s různými druhy výrobků z roku 1936

**NAGELSCHMIEDEWERK
FRANZ PELIKAN**
SV. DOBROTIVÁ
(BOHMEN) CZECHOSLOWAKEI

Telegrammadr.: Pelikan, Sv. Dobrotivá, Komárov
Postsparkassenkonto Prag Nr. 68.314

GEGRÜNDET 1904

MAI 1936

PREISLISTE

über handgeschmiedete „Präzisions“-Schuhnägel.

Lieferung

prompt ab Lager LINZ oder WIEN, in bekannter erstklassiger und vollgewichtiger Qualität, je nach Wunsch in Packung zu 1/2 oder 1 Mille Pakete.

Preise

verstehen sich in österr. Schillingen für verzollte Ware ab Ausliefer-Lager, somit einschliesslich Zoll, Umsatzsteuer, Krisenzuschlag und Verpackung.

Zahlungen

in österr. Währung an meine Vertretung zu folgenden Bedingungen:

- 30 Tage 8⁰/₁₀ Skonto
- 60 Tage 5⁰/₁₀ Skonto oder
- 90 Tage netto ohne Skonto.

Rabatt

Wegen Einräumung von Rabatt bei grösseren Abschlüssen wollen Sie sich mit meiner Vertretung gefälligst in Verbindung setzen.

Repräsentanz für Österreich:
HERMANN DIMINGER, WIEN XV, PELZGASSE 7
TELEPHON U 35-6-42 — POSTSPARKASSEN-KONTO 195.806

Doppelflügelnägel Breitkopf (Flachkopf)

Nr.	2	3	4	5	6	7	8	9	10
-----	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Mille S. ~~136.00 157.50 179.00 192.00 205.00 218.00 231.00 244.00~~
 Bei Doppelflügelnägel Spitzkopf erhöht sich der Preis um S. 0.30 pro Mille.

Einflügelnägel (Schmalflügel)

Nr.	2	3	4	5	6	7	8	9	10
-----	---	---	---	---	---	---	---	---	----

Mille S. ~~136.00 157.50 179.00 192.00 205.00 218.00 231.00 244.00~~
 wie Doppelflügelnägel

Toggenburgernägel

Nr.	3	4	5	6	7	8	9	10	12
-----	---	---	---	---	---	---	---	----	----

Mille S. ~~179.00 190.00 201.00 212.00 223.00 234.00 245.00 256.00 267.00~~
 Bei Toggenburger mit Lappen und Loch erhöht sich der Preis um S. 4.80.

Jügenernägel

Nr.	2	3	4	5	6	7	8
-----	---	---	---	---	---	---	---

Mille S. ~~136.00 157.50 179.00 192.00 205.00 218.00 231.00 244.00~~
 wie Doppelflügelnägel

Piffelnägel

Nr.	2	3	4	5	6	7	8
-----	---	---	---	---	---	---	---

Mille S. ~~136.00 157.50 179.00 192.00 205.00 218.00 231.00 244.00~~
 wie Doppelflügelnägel

Eiselnägel (Goiserernägel)

mm	25	30	35	40
----	----	----	----	----

Mille S. ~~136.00 157.50 179.00 192.00~~ 0

Eckscherken, links u. rechts

Nr.	6	8	10
-----	---	---	----

Mille S. ~~136.00 157.50 179.00~~ 740.00

Doppelflügelnägel scharf (Firstkappennägel)

Nr.	4	5	6	7	8	9	10	12
-----	---	---	---	---	---	---	----	----

Mille S. ~~136.00 157.50 179.00 192.00 205.00 218.00 231.00 244.00~~ 35

P A T E N T N Ä G E L .**Dolomitmägel**

Nr.	5	6	7	8	9	10	12
-----	---	---	---	---	---	----	----

Mille S. ~~136.00 157.50 179.00 192.00 205.00 218.00 231.00 244.00~~
 Mit 2 Spitz S.

Ortlernägel

Nr.	5	6	7	8	9	10	12
-----	---	---	---	---	---	----	----

Mille S. ~~136.00 157.50 179.00 192.00 205.00 218.00 231.00 244.00~~
 Mit 2 Spitz S.

Tabulka 5. Seznam cvočkařského nářadí a jeho funkce

Název	Funkce
babčička	nástroj na sekání drátu za studena
babka	cvočkařská kovadlina
cajch	dřevěný špalek
cány	železné pruty
cvikly	železné klínky na upevnění formy
dmychadlo	Viz kožený měch (dmychadlo nahrazuje kožený měch)
forma	konečná podoba výrobku
kamenný špalek	nahradil později dřevěný špalek
kladivo	nástroj pro zformování výrobku
kladivové kleště	kleště na držení kladiva při zahřívání ve výhni
kleště lapačky	nástroj na přidržování větších kovaných hřebíků
kluchtě	pinzeta na sbírání spadlých hřebíků
komín	zařízení k odvodu kouře z dílny
kovadlo	součástka na špalku
kožený měch	zařízení k rozdmýchávání ohně
lopatky	nástroj na vyrážení hřebíků z formy
luft'ák	zvedák na vystrkování hotových výrobků z formy
mázl	další nástroj na odsekávání drátu
nádoba s vodou	nádržka pro zakalení a zvýšení tvrdosti výrobků
outěnka	nástroj na sekání drátu za tepla
špicole	hroty na začištění otvorů ve formě
tokna	držák na formu
tuleje	nástrčky k výrobě skob
veřtat	cvočkařská dílna
výheň	ústřední část dílny

4.2 Týden cvočkaře

Pracovní den cvočkaře začínal v brzkých ranních hodinách. Ovšem délka pracovní doby se v pramenech i sekundární literatuře dost liší. Podle *Monografie Hořovicka a Berounska* se začínalo pracovat před osmou hodinou ranní a končilo se v pět hodin odpoledne. „*Pět! Padla! Kladiva zmlkla jak potlesk, jenž byl po celý den holdem*

*práci. Začerněná ruka stírá s čela hojný pot. Hlasitý oddech se prodral hrdlem vysušeným jak Sahara a je tečkou dnešní práce jako každodenně, poněvadž cvokaři jsou si plně vědomi významu organizace a osm hodin pracovní doby dodržují i za cenu zmenšeného výdělku.*¹¹⁰

Proti tomuto názoru stojí Gustav Hofmann, který tvrdí, že pracovní doba trvala mnohem déle než 8 hodin. Celá doba cvočkaře v zaměstnání byla rozdělena na tzv. molcajtky. Tak se nazývaly jednotlivé pracovní úseky, které byly oddělené přestávkou. Pojmenování nejspíše vzniklo z německého slova Mahlzeit – jídlo. První molcajt trval od 4 hodin do půl 8 ráno. O přestávce se cvočkaři mohli nasnídat a pak pokračovat v práci. Druhý molcajt byl tedy začal v 8 hodin ráno a končil v půl 12, kdy byl čas na oběd. Třetí pracovní úsek končil v 15:30 odpoledne, kdy byla půlhodinová přestávka. Poslední část končila až ve 20 hodin večer. Celková pracovní doba vyšla na 14,5 hodin. Cvočkařům se často přezdívalo „molcajty“, což je velmi uráželo. *„Cvočkářství podbrdské patří minulosti a zapomenut jest i posměšný titul cvočkářů, při němž se těmto chud'asům vzpěnila krev. Byla to urážka přímo smrtelná, když cvočkář, který ze svého domova navštívil některou obec na Berounsku, byl v ní špičkován jako ‚molcajt‘. Žel, že se našli lidé, kteří cvočkářům se tímto slovem posmívali, a dvojnásobný žel, že se uražení marně bránili.*¹¹¹ Takto probíhal celý týden. V sobotu se většinou předávaly hotové výrobky obchodníkům/faktorům.¹¹²

V dílnách pracovali také učni, kteří chodili ještě do školy. Do dílny chodili před začátkem školy, zhruba tak ve 4:30 ráno a stihli tak vyrobit až na 400 výrobků. Po skončení vyučování jejich den pokračoval opět v dílně, kde trávili čas až do večerních hodin. Mohli zhruba stihnout vyrobit dalších tisíc cvočků.¹¹³

Tvrdá práce od rána do večera, krátké přestávky, aby mohli vyrobit co nejvíce zboží. To je každodenní život cvočkařů. Ovšem za tuto dřinu stejně neměli velký výdělek. Vznikla také báseň, která nejlépe vystihuje jejich chudý život:

¹¹⁰ *Monografie Hořovička a Berounska 1930*, s. 22.

¹¹¹ Branald, Adolf, *Hrdinové všedních dnů, jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění*, II. díl, Praha 1954, s. 108.

¹¹² Hofmann 2002, s. 43.

¹¹³ *Tamtéž*.

*„Cvočkaři jsou velký páni,
mají peněz dost;
mistr chodí otrhaný a učedník bos.“¹¹⁴*

Tím se dostáváme k ošacení. Bída cvočkařů se projevovala samozřejmě i na jejich oblečení. *„Podle zchátralého oděvu byl cvokař k poznání neomylně, protože svým oblekem připomínal spíše žebráka než řemeslníka.“¹¹⁵* Svědectví o chudosti cvočkařů popisuje i František Cajthaml, který zachytil výpověď neznámého cvočkaře. *„Lidé tito podobají se egyptským felahům, kteří také neznali než dření v životě bídném. Mnohá obec celá nezná než tuláctví a žebrotu. A pomoci těm lidem není. Přitom jsou ale poctiví, to tvrdím sám, neboť jsem byl též dvanáct roků cvočkářem. Jsem tomu rád, že jsem našel lepší zaměstnání, neb kdo ví, byl-li bych u cvočkářství ještě na živu.“¹¹⁶*

Manželky cvočkařů se staraly především o domácnost. Když bylo potřeba, pomáhaly mužům v dílně. Ženy také nosily dříví z lesa, neboť si rodina nemohla dovolit topit v domě uhlím. Mezi jejich nejdůležitější činností v domácnosti patřilo vaření. Jídelní lístek cvočkařů nebyl nijak rozmanitý. Hlavní surovina byly brambory. *„...brambory, které se dnes objeví na stole strouhané, aby se zítra jako šklubánky napudrovaly mákem a pozítří smíchaly s rozkrájenými knedlíky v tak zvanou ‚uhlířinu‘, jejíž chvalně známou vlastností jest, že zadrhne radikálně hladové kňourání žaludku.“¹¹⁷*

Těžká práce, kterou cvočkaři vykonávali, se především podepsala na jejich zdraví. Práce s kladivem po čase zkřivila prsty a docházelo i k posunutí či vysednutí lopatky. Cvočkař, který celý den stál na nohou, měl shrbená záda a docházelo tak ke kulatosti zad. Bušení do kladiva také znamenalo zhoršení sluchu či jeho úplnou ztrátu. Tuto situaci výstižně formuloval Jan Neruda, který v Hořovicích byl a se cvočkaři vedl rozhovory. Posléze uveřejnil svůj fejeton *Výlet do kraje bídy* v Národních listech. *„Pravíte-li, že ‚práce je největší přítel člověka, že mu dodává nové síly‘, nuže – zde (v Hořovicích) práce učinila z celého kraje obrovský*

¹¹⁴ Hofmann 1966, s. 143.

¹¹⁵ Hrdlička 1959, s. 12–13.

¹¹⁶ Branald 1954, s. 108.

¹¹⁷ *Monografie Hořovicka a Berounska* 1930, s. 22.

*chorobinec, kraj mrzáků, kteří jsou na mizině s duševní i hmotnou silou svou. Kladivo kovářské umučilo dvě generace!*¹¹⁸

Často se v literatuře cvočkaři spojují s alkoholem. Ve vzpomínkách Aloise Ungera ze Zaječova se lze dočíst, že cvočkaři vydatně sahalí po alkoholu. To ovšem vyvolalo ještě větší bídu, protože v něm utopili všechny své peníze.¹¹⁹ S odlišným názorem se lze setkat u již zmíněného Františka Cajthamla, který čerpal z vlastních vzpomínek. Cajthaml popisuje humornou událost, ve kterém se střetává jakási opozice chudoby cvočkaře s bohatstvím kováře. Příběh působí až anekdoticky. V jedné vsi údajně došlo během posvícení ke konfliktu kovářského mistra se dvěma cvočkaři. Kovář oba urazil tím, že je označil titulem „molcajt“. Dotčení cvočkaři požadovali, aby kovář odešel z hospody. Dopadlo to ovšem obráceně a mistr oba cvočkaře vyvedl, jak se říká, na vzduch. *„Ve dvou pravicích, které od čtyř ráno do osmi večer bušily do železa za šedesát krejcarů denního výdělku, nezbylo ani tolik síly, jako v jedné levici mistra kováře, který se nejen řádně najedl, ale mohl vypít denně několik litrů piva. Ubohý cvokař mohl si koupiti sklenici piva nejvýše o posvícení. Jak by také nebyl potom uražen, slyšel-li slovo molcajt (Mahlzeit, dobré zažití), když se dosyta nikdy nenajedl ani bramborů.*¹²⁰

¹¹⁸ Národní listy, 25. 3. 1866, číslo výtisku 83, s. 1.

¹¹⁹ Archiv ÚLUV, *Hrubý průzkum rukodělné výroby* 1961, s. 14.

¹²⁰ Branald 1954, s. 109.

4.3 Cvočkařské dědictví

Jak už bylo řečeno, cvočkařské domy v Hořovicích byly seskupeny podél rokle. Vznikla tak celá čtvrť, které se říkalo „na drahách“ či na „Žižkově“. Jednotlivé domky byly velmi blízko u sebe, a tak vypadaly, jako by na sobě byly přilepené. Největší část domu zabírala dílna. Osobní prostor pro rodinu tvořila jedna či dvě komory.

Jedna ulice z celé této čtvrti se dodnes jmenuje Cvočkařská. Některé domy jsou zcela zbourané a na jejich místě stojí novostavby. Ovšem další cvočkařské stavby byly pouze přestavěny. Tyto domy mají stále zachovaná nízko položená okna, jako to měla typická cvočkařská obydlí (viz Příloha 11).

Z místnosti, kde bývala dílna, je dnes ve většině případů vybudován sklep. Jedna bývalá cvočkařská stavba je dokonce přestavěna na garáž (viz Příloha 12). Další původní dům v Jungmannově ulici č. p. 301 je zbourán, ale dodnes lze vidět v troskách jeho základy. Podle sčítání lidu z roku 1880 byl majitel zmíněného domku jistý pan Laube. Dodnes jsou jeho potomci vlastníci pozemku (viz Příloha 13).

Z celé cvočkařské čtvrti se do dnešní doby zachoval pouze jeden původní a nepřestavěný domek. Nachází se také v Jungmannově ulici. Lze vidět nízko položená okna a co je nejzajímavější, původní střechu (viz Příloha 14). Nynější majitel dokonce v domě našel ještě pár ručně vyrobených hřebíků.

V Běštíně lze navštívit obecní úřad, kde se nachází malé muzeum, které připomíná cvočkařskou minulost. Můžeme zde vidět cvočkařský měch, špalek s nářadím a různé druhy hřebíků (viz Příloha 17). Posledním cvočkařem, který zde pracoval, byl František Havlíček. Existuje dokonce jedinečný filmový dokument, který nese název *Vteřiny a ruce II.* a byl natočen v rámci odborného školení OKS Beroun v roce 1979.

V úvodu dokumentu je představena již zmíněná expozice v běštínském muzeu, která je nezměněná dodnes (viz Příloha 17). Film dále zachycuje Františka Havlíčka při výrobě hřebíků v dílně. Když se natáčelo, F. Havlíčkovi bylo 84 let.

Během práce vypráví o různých druzích cvočků a vzpomíná na „revoluci cvočkařů“ v roce 1866. V jeho domě se veřtat nachází dodnes.

Dalším místem, kde se věnují cvočkařskému odkazu je Starý Rožmitál. Cvočkařské muzeum zde bylo otevřeno v červenci 2011. Muzeum v č. p. 74 v Aleji Johanky z Rožmitálu je rozděleno na dvě části. V jedné je vlastní muzeum a v druhé části se nachází veřtat.¹²¹

¹²¹ Starý Rožmitál [online], <www.staryrozmital.cz>, [cit. 1. 4. 2012].

Závěr

Hořovice nejsou sice velké město, ale skrývají v sobě bohatou minulost. Železářství a cvočkařství k městu neodmyslitelně patří. Například tamní hokejový tým nese název HC Cvočkaři Hořovice.

V této práci jsem sledovala dějiny železářské výroby na Podbrdsku, neboť neodmyslitelně patří i dějinám samotného cvočkařství. Pro české země hrálo velmi důležitou úlohu založení vysokopecní technologie. Zakladatelem byl Jindřich Kašpar ze Sartru, který nejspíše vystavěl první vysokou pec v Čechách. Stalo se tak roku 1599, když převzal strašické hutě. Kromě strašických hutí se na Podbrdsku dostaly do popředí Komárovské hutě.

Cvočkařství jakožto domácí výroba začalo upadat od 2. poloviny 19. století. Tovární výroba, která byla naopak na vzestupu, přinášela levnější výrobky. Domácká výroba se tak dostala do závěrečné etapy svého vývoje.

Tento proces jsem dokumentovala ve své práci. Zabývala jsem se cvočkařstvím zejména v době úpadku. Podle sčítání lidu z roku 1880 a 1921 jsem sledovala změny ve struktuře cvočkařů a jejich domácností. Lze konstatovat, že v roce 1880 žilo v Hořovicích 49 cvočkařů/hřebíkářů, avšak o 40 let později jich bylo pouze 12. Ve srovnání s rokem 1880 byla roku 1921 velikost jednotlivých cvočkařských domácností výrazně nižší. Důvodem pro tak rychlý úpadek řemesla bylo, že tato ruční výroba byla velmi špatně placena. Lidé raději pracovali v průmyslových továrnách a cvočkařství se stalo pouze sezónním zaměstnáním. Zajímavým tématem je i věková struktura cvočkařů. Zatímco v roce 1880 je každá věková kohorta poměrně bohatě zastoupena, o roce 1921 to neplatí. Zde výrazně převyšuje kohorta nad 60 let. Lze tedy usuzovat, že ve 20. letech 20. století v Hořovicích dožívala poslední generace cvočkařů.

Památce cvočkařského řemesla se nynější správa Hořovic příliš nevěnuje. Čtvrť, kde dodnes stojí domky, ve kterých bývaly cvočkařské dílny, pomalu mizí. Některé z nich se bourají a na jejich místě se stavějí nové domy. Nepatrná část z nich

si zatím zachovává svou historickou podobu. Cvočkařství, jakožto tradičnímu prvku tzv. lidové kultury, se v poslední době věnuje pouze hrstka nadšenců v obci St. Rožmitál. Otevřeli zde muzeum, které je věnováno cvočkařskému řemeslu. St. Rožmitál by se tak mohl stát inspirací pro ostatní obce, v jejichž kořenech kdysi dávno proudila cvočkařská, potažmo hřebíkářská míza.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny:

SOkA Beroun, *OÚ Hořovice*, Sčítání lidu 1880, karton č. 637.

SOkA Beroun, *OÚ Hořovice*, Sčítání lidu 1921, karton č. 47–50.

SOkA Beroun, *Cech cvočkařský a zámečnický v Hořovicích*, Kniha mistrů z let 1823–1902, inv. č. 1, karton č. 1.

SOkA Beroun, *Cech cvočkařů a zámečníků*, Stanovy spolku 1883, inv. č. 11, karton č. 3.

Archiv ÚLUV, *Hrubý průzkum rukodělné výroby*, okres Hořovice, zpracovala Marie Říhová 1961, dnes uložen v Národopisném odd. Národního muzea.

Noviny a periodika:

Národní listy, 10. 3. 1866, číslo výtisku 68.

Národní listy, 25. 3. 1866, číslo výtisku 83.

Národní listy, 12. 12. 1866, číslo výtisku 341.

Dobová literatura:

Monografie Hořovicka a Berounska, díl IV, Redakční kruh učitelstva nákladem vlastním, Praha 1930, 395 s.

První hořovická ročenka, nákladem Musejního spolku, vytiskla Knihtiskárna F. Hrdličky, Hořovice 1938, 77 s.

Srb Adolf, *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*, nakl. Šimáček, Praha 1899, 651 s.

Winter Zikmund, *Řemeslo a živnosti XVI. věku v Čechách: 1526–1620*, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, Praha 1909.

Internetové odkazy:

BUZULUK a. s. [online], <www.buzuluk.cz>

Starý Rožmitál [online], <www.staryrozmital.cz>

Odborná literatura:

Branald, Adolf, *Hrdinové všedních dnů, jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění*, II. díl, Praha 1954.

Čáka Jan, *Podbrdskem od městečka k městu*, Středočeské nakladatelství a knihkupectví, Praha 1988.

Čáka Jan, *Zpráva o získání inventáře Bretlovy cvočkařské dílny*, Vlastivědný sborník Podbrdská 14, Příbram 1978.

Hendl Jan, *Přehled statistických metod*, Portál, Praha 2004.

Historický lexikon obcí ČR 1869 – 2005, díl I., Český statistický úřad, Praha 2006.

Hlavačka Milan, *Zlatý věk české samosprávy: samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913*, Praha 2006.

Hofmann Gustav, *Dvě kapitoly z dějin cvočkařství na Hořovicku*, Český lid 63, Praha 1966.

Hofmann Gustav, *Staré železářství na Podbrdsku*, Vlastivědný sborník Podbrdská 19, Příbram 1981.

Hofmann Gustav, *Z minulosti železářství a cvočkařství v Zaječově a okolí*, Obecní úřad Zaječov 2002.

Hrdlička František, *Sociální bouře hostovických cvokařů v roce 1866*, Hořovice 1959.

Kořan Jan, *Staré české železářství*, Práce, Praha 1946.

Martínek Zdeněk, *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska III, Řemeslná, domácká a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752–1756*, Praha 2000.

Maur Eduard, *Příspěvek k počátkům valonských vysokých pecí na Podbrdsku*, (k původu Jindřicha Kašpara a Julia de Sart), in: *Tradice a současnost železářské výroby II.*, Muz. Dr. Bohuslava Horáka, Rokycany 1998.

Mevaldová Helena, *Cvočkařství na Podbrdsku*, in *Domácká výroba v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Sborník referátů ze semináře konaného ve dnech 9. – 10. 6. 1999 v Měčíně, Měčín 2000.

Mevaldová Helena, *Cvočkařství v Běštíně v závěrečném období své existence*, in *Národopisný věstník*, Česká národopisná společnost, Praha 2004.

Minulostí Berounska 3, Sborník Státního okresního archivu v Berouně 2000.

Minulostí Berounska 4, Sborník Státního okresního archivu v Berouně 2001.

Minulostí Berounska 9, Sborník Státního okresního archivu v Berouně 2006.

Naše Olešná 650 let (1331 – 1981), schváleno v Berouně 1981.

Pět století železáren v Komárově, ROH – PRÁCE, Praha 1960.

Scheufler Vladimír, *Etnografický atlas 2*, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha 1991.

Šedivý Ivan, *Češi, české země a velká válka 1914-1918*, Lidové noviny, Praha 2001.

Urban Otto, *Kapitalismus a česká společnost*, K otázkám formování české společnosti v 19. století, Lidové noviny, Praha 2003.

Veverka Alois, *Domácká cvočkařská výroba na Hořovicku v 60. letech 19. století*, Diplomová práce, vedoucí práce neuveden, FF Praha 1956.

Zar Jerrold H., *Biostatistical Analysis*, Prentice Hal, New Jerseys 1999.

Seznam příloh

Příloha 1. Mapa Komárovských železáren a okolí

(*Pět století železáren v Komárově*, ROH – PRÁCE, Praha 1960, s. 23)

Příloha 2. Ukázka žádosti o přijetí za mistra

(SOkA Beroun, *Cech cvočkařský a zámečnický v Hořovicích*, Kniha mistrů z let 1823–1902, inv. č. 1, karton č. 1.)

Příloha 3. Žádost Celestina Keberta o přijetí za mistra

(SOkA Beroun, *Cech cvočkařský a zámečnický v Hořovicích*, Kniha mistrů z let 1823-1902, inv. č. 1, karton č. 1.)

Příloha 4. Cvočkařský měch

(foto: autorka práce, cvočkařská expozice, Obecní úřad Běštín)

Příloha 5. Špalek s náradím

(foto: autorka práce, cvočkařská expozice, Obecní úřad Běštín)

Příloha 6. Cvočkařská kladiva

(foto: autorka práce, cvočkařská expozice, Obecní úřad Běštín)

Příloha 7. Cvočkařské kleště (vlevo)

(foto: autorka práce, cvočkařská expozice, Obecní úřad Běštín)

Příloha 8. Hřebík kolejnicový (vpravo) a nárožníky (vlevo)

(foto: autorka práce, cvočkařská expozice, Obecní úřad Běštín)

Příloha 9. Rouháky

(foto: autorka práce, cvočkařská expozice, Obecní úřad Běštín)

Příloha 10. Další druhy hřebíků

(foto: autorka práce, cvočkařská expozice, Obecní úřad Běštín)

Příloha 11. Cvočkařská ulice v Hořovicích dnes

(foto: autorka práce, město Hořovice)

Příloha 12. Přestavěný dům na garáž v Jungmannově ulici, Hořovice

(foto: autorka práce, město Hořovice)

Příloha 13. Zbouraný dům č. p. 301 v Jungmannově ulici, Hořovice

(foto: autorka práce, město Hořovice)

Příloha 14. Původní cvočkařský dům č. p. 300 v Jungmannově ulici, Hořovice

(foto: autorka práce, město Hořovice)

Příloha 15. Stejný dům v Jungmannově ulici, Hořovice

(foto: autorka práce, město Hořovice)

Příloha 16. Jeden z domů v Jungmannově ulici, Hořovice

(foto: autorka práce, město Hořovice)

Příloha 17. Cvočkařská expozice v Běštíně

(foto: autorka práce, cvočkařská expozice, Obecní úřad Běštín)

Příloha 18. Cvočkařská dílna na mapě Hořovic po roce 1850

(Hofmann Gustav, *Staré železářství na Podbrdsku*, Vlastivědný sborník Podbrdská 19, Příbram 1981, s. 145)

Příloha 19. Pohled z roku 2011 ze Starého Rožmitálu

(zakoupeno ve Starém Rožmitále)

Příloha 20. Píseň o cvočkařském povstání v Hostomicích

(Hrdlička František, *Sociální bouře hostomických cvokařů v roce 1866*, Hořovice 1959, s. 77–78)

Příloha 21. Bretlova dílna v Zálanech

(Čáka Jan, *Zpráva o získání inventáře Bretlovy cvočkařské dílny*, Vlastivědný sborník Podbrdská 14, Příbram 1978, s. 125)

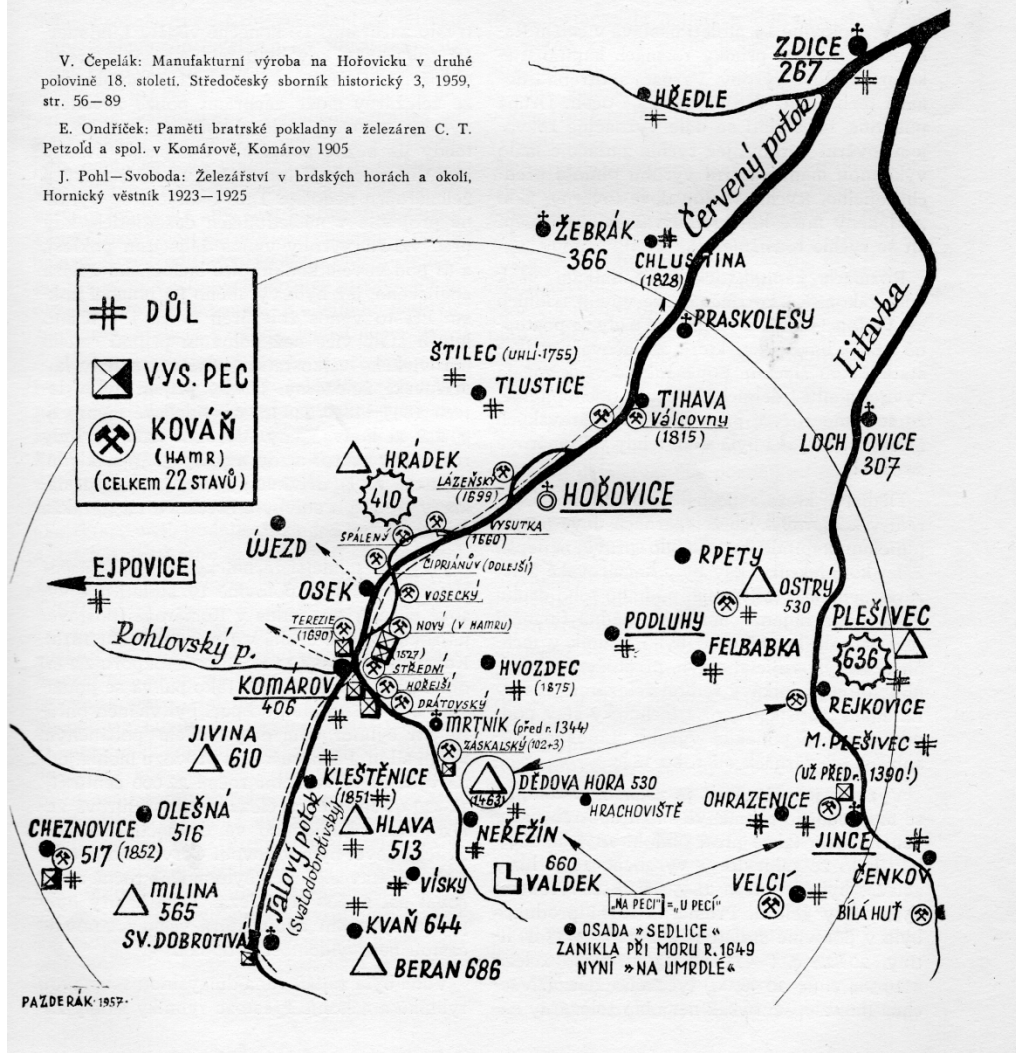
Přílohy

HUTNÍ A ŽELEZÁŘSKÁ DÍLA BÝVALÝCH KOMÁROVSKÝCH ŽELEZÁREN OD 5. 2. 1949 N. P. BUZULUK KOMÁROV (PODLE HORNÍCH MAP Z ROKU 1800)

V. Čepelák: Manufakturní výroba na Hořovicku v druhé polovině 18. století. Středočeský sborník historický 3, 1959, str. 56–89

E. Ondříček: Paměti bratrské pokladny a železáren C. T. Petzold a spol. v Komárově, Komárov 1905

J. Pohl—Svoboda: Železářství v brdských horách a okolí, Hornický věstník 1923–1925

Příloha 1. Mapa Komárovských železáren a okolí

Roku 1871.
Žádal o vstoupení do společnosti Karel Klimeš
by za spolu otců a Mistrů přijmout byl
jeho žádosti Spolek svolil, a co porádku za
Mistra přijmout byl, co pokladnice na potřebné
spolkové vyřízení zaplatil. 2 H. R. C.

Příloha 2. Ukázka žádosti o přijetí za mistra

17.
Roku 1854.
Dne 14. listopadu 1854 žádal nastoupiti do společnosti
by za spolu otců a Mistrů přijmout byl
Celstyn Kebert. Co pokladnice zaplatil
3/4 em.

Příloha 3. Žádost Celestina Keberta o přijetí za mistra

Příloha 4. Cvočkařský měch

Příloha 5. Špalek s nářadím

Příloha 6. Cvočkařská kladiva

Příloha 7. Cvočkařské kleště (vlevo)

Příloha 8. Hřebík kolejnicový (vpravo) a nárožníky (vlevo)

Příloha 9. Rouháky

Příloha 10. Další druhy hřebíků

Příloha 11. Cvočkařská ulice v Hořovicích dnes

Příloha 12. Přestavěný dům na garáž v Jungmannově ulici, Hořovice

Příloha 13. Zbouraný dům č. p. 301 v Jungmannově ulici, Hořovice

Příloha 14. Původní cvočkařský dům č. p. 300 v Jungmannově ulici, Hořovice

Příloha 15. Stejný dům v Jungmannově ulici, Hořovice

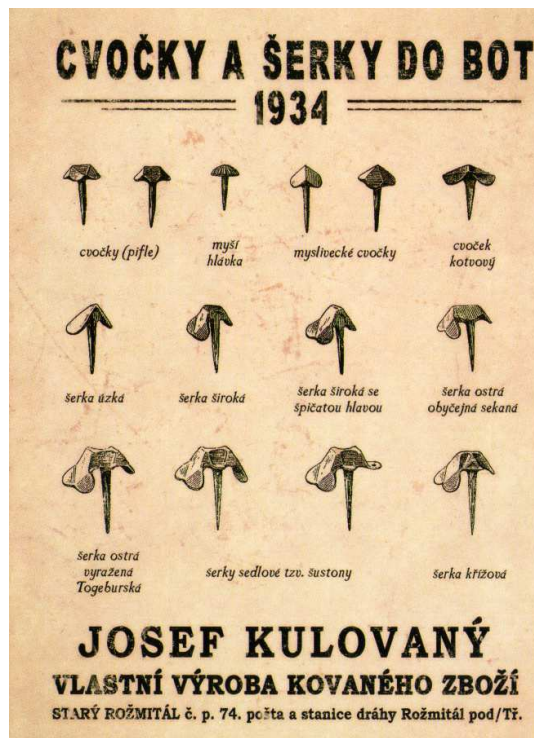
Příloha 16. Jeden z domů v Jungmannově ulici, Hořovice

Příloha 17. Cvočkařská expozice v Běštíně

Příloha 18. Cvočkařská dílna na mapě Hořovic po roce 1850

Příloha 19. Pohled z roku 2011 ze Starého Rožmitálu

PÍSEŇ O POVSTÁNÍ CVOČKAŘŮ V HOSTOMICÍCH R. 1866

1. Vzbouřili se cvočkaři
proti pánům v boj,
hlad jim vehnal do tváří
zoufalosti zdroj.
Neměli co do úst vzíti,
museli by hladem mříti,
že neměli stroj.

2. Použili . . .
stroje párou hnal,
mzda cvočkářům zapadla,
jak by rukou tal.
Zbohatli již páni z lidu,
teď pohlíží na tu bídu
studenou co . . .

3. Co já sobě počít mám,
jeden cvočkař děl,
ráno vyšel . . .
celý zasmušen.
Hladová je žena, děti
a já nevím, kudy jíti,
celý zarmoucen.

4. . . .
. . .
. . .
zejtra nebudeme dělat,
budem . . .
pěkně ze všech stran.

5. Praskla vrata, praská mříž,
u Brunnera krám,
do sklepa se vedrali,
drancovali tam.
Vynášeli bedny, sudy,
rozbíjeli všecko všudy,
rozbořen dům sám.

6. Vzali skvosty, poklady,
prchli tajně v les,
Brunner letěl do Prahy,
novinu tam nes,
že se cvočkaři vzbouřili,
by si vlakem pospíšili
s vojskem ještě dnes.

7. Z toho si nic nedělal
ten vojanský pán,
kníry sobě nakroutil,
hned měl v hlavě plán:
Pudem na ty rebelanty
a sevřem je jak bažanty
pevně ze všech stran.

8. Náhle trubka zavřeští,
splaší hejno žen,
voják běží náměstím
celý rozkacen:
kdo pozvedne ruku k boji,
bude na nejbližší chvoji
ihned oběšen.

9. Druhého dne na vesnici
rušno jak u včel,
po dědině vyhlášen je
praskot jako z děl.
Po zemi se válí v krvi
a tu českou zemi mrví
kupky lidských těl.

10. Co schytali, svázali,
ruce pevně vzad,
s provazama spoutali,
by neprchli snad,
jako lupiče a vrahy
před sebou do Prahy hnali,
tam je zahnal hlad.

Bretlův „veřtat“ v Zálanech čp. 91

Stav z r. 1968, rok poté, co se v této cvočkařské dílně přestalo pracovat. (Foto Jan Čáka)

Příloha 21. Bretlova dílna v Zálanech